

Štěpánek, Václav

"Antibyrokratická" revoluce v Srbsku v letech 1988-1989

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. C, Řada historická. 2005, vol. 54, iss. C52, pp. [191]-225

ISBN 80-210-4192-7

ISSN 0231-7710

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/102595>

Access Date: 29. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

VÁCLAV ŠTĚPÁNEK

„ANTIBYROKRATICKÁ“ REVOLUCE V SRBSKU V LETECH 1988–1989

Ve dnech 23.–24. září 1987 se konalo v bělehradském Sáva centru VIII. zasedání Ústředního výboru Svazu komunistů Srbska (dále jen ÚV SKS). Původně sice mělo být cele věnováno problematice srbské autonomní oblasti Kosovo, odkud přicházely stále znepokojivější zprávy o vzrůstu mezietnického napětí a tlaku na vystěhovávání srbského etnika z této oblasti, jichž poté využívaly ke své propagandě srbské opoziční kruhy, zejména jejich nacionalisticky vyhraněná část pravé i levé politické orientace, připomenuto mělo být i 50. výročí nastoupení Josipa Broze Tita (v té době ovšem již sedm let odpočívajícího v hrobce tzv. Domu květů v bělehradské čtvrti Dedinje) do čela jugoslávské komunistické strany. Vlastní jednání ústředního výboru však nakonec bylo v důsledku výrazné polarizace a vzrůstu napětí uvnitř srbské komunistické strany o něčem zcela jiném. Šlo o střet dvou koncepcí, zastoupených v personální rovině dvěma bývalými přáteli a politickými soupeřnými, předsedou srbského prezidia (tedy de facto srbským prezidentem) Ivanem Stamboličem a předsedou srbské komunistické strany Slobodanem Miloševićem, ne tak dávno na předsednický post právě Ivanem Stamboličem protlačeným. Stambolić v rámci SKS zastupoval proud, jež by mohl být označen jako institucionalistický, tedy snažící se prosadit ústavní změny, o něž se srbské vedení snažilo již od sedmdesátých let,¹ trpělivou politickou prací v rámci stávajících jugoslávských institucí, problémy Kosova pak řešit, bez ohledu na tlak nacionalistické opozice, uváženě a v dlouhodobější perspektivě. Naopak

¹ Ústava z roku 1974, která dovedla Jugoslávii prakticky ke konfederativnímu modelu státního zřízení, totiž garantovala srbským autonomním oblastem Kosovo a Vojvodině de facto stejná práva jako jugoslávským republikovým subjektům a vytvořila z nich spolu s šesti jugoslávskými republikami stavební kameny jugoslávské federace. Zástupci autonomních oblastí tedy měli v kolektivním jugoslávském vedení stejný hlas jako zástupci republik, autonomní vlády a parlamenty byly na srbských prakticky nezávislé. Orgány obou autonomních oblastí začaly brzy existenci Srbska, resp. srbské republiky jakožto instituce tvořící spojovací článek mezi autonomními oblastmi a federací ignorovat a srbskou politickou elitu tento stav již záhy počal iritovat a její nespokojenost se přenášela i na občanstvo. Snaha o změnu tohoto stavu, o „zrovnoprávnění“ Srbska s ostatními republikami, které žádné autonomní oblasti neměly, tak byla jednou z priorit srbského establishmentu

proud zastupovaný Slobodanem Miloševićem, který by mohl být označen jako „revoluční“, vytykal „institucionalistům“ pomalé provádění ústavních změn, absenci politické ochrany kosovských Srbů a Černohorců před „albánským separatistickým nátlakem a útlakem“ a sliboval i v případě Kosova rychlá a účinná řešení, jež přinese pouze politika prováděná „*institucionálně i neinstitucionálně, statutárně i nestatutárně, na ulici i kabinetně, populisticky i elitářsky, argumentovaně i neargumentovaně...*“² Stambolićova frakce byla na zasedání na hlavu poražena.³ Za vítězstvím revoluční frakce pak musela z podstaty komunistického systému následovat „konsolidace strany“, tedy čistka institucionalistů, stoupenců I. Stamboliće,⁴ a jejich záměna stoupenci proudu S. Miloševiče, popř. těmi, kteří se stačili rychle přeorientovat. Jednota strany, k níž se cílilo, ovšem byl pouze první nutný krok, nikoli však konečný cíl revolucionářů, jímž bylo, kromě řešení akutních ekonomických problémů, s nimiž by se muselo potýkat jakékoli vedení, především slíbené rychlé řešení kosovského problému a změna statusu Srbska v Jugoslávii. Pro podporu těchto svých cílů Slobodan Milošević nevidaně zmobilizoval masy srbského obyvatelstva, které na tzv. mítincích pravdy vyjadřovaly podporu novému srbskému vedení a naopak odpor „*oportunismu, autonomismu, dezintegraci Jugoslávie a kosovské kontrarevoluci či iredentě*“. Toto hnutí pak vešlo do historie jako tzv. antibyrokratická revoluce. Do „antibyrokratické revoluce“ se později zapojila i srbská nacionalistická inteligence, která na předcházející boj dvou frakcí SK Srbska sice pohlížela jako na další „stalinistický“ vnitrostranický proces, a přestože si o jeho vítězi nemyslela nic dobrého (Milošević ostatně nazval nacionalismus „*hadem na prsou srbského národa*“), podporovali jeho snahu o „rychlé řešení“ kosovského problému a úsilí o „sjednocení Srbska“ (tedy ústavní změny spočívající v omezení autonomií – pozn. V. Š.).

Řízené masové demonstrace donutily k demisi vojvodinské vedení v říjnu 1988, v březnu 1989 si pak kosovský parlament sám odhlasoval omezení své autonomie a ohlašovaného a požadovaného sjednocení tak bylo dosaženo. A to metodami, které vítěz VIII. zasedání sliboval – „*institucionálně i neinstitucionálně, na ulici i kabinetně*“, ba i s použitím síly, jako v případě kosovského odporu ústavním změnám v březnu 1989. Bude proto snad užitečné podívat se zevrubněji na to, jak ke „konsolidaci“ Srbska a tím i posílení Miloševičovy pozice došlo.

² Milošević, Slobodan: *Godine raspleta*. Beograd 1989, s. 333.

³ O VIII. zasedání ÚV SKS více viz Štěpánek, Václav: *VIII. zasedání Ústředního výboru Svazu komunistů Srbska – přelomové datum moderní jugoslávské historie. Příspěvek k objasnění mocenského vzestupu Slobodana Miloševiče*. Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity. *Studia Historica Brunensia*, C 51, 2004, s. 179–194.

⁴ Sám Stambolić byl z místa srbského prezidenta sesazen 14. prosince 1987, když za své odvolání sám hlasoval. Poté působil jako ředitel Jugoslávské banky pro mezinárodní ekonomickou spolupráci. V druhé půli 90. let publikuje čas od času ostré výpady proti svému bývalému příteli S. Miloševičovi v opozičním tisku. V srpnu 2000 byl unesen a vzápětí zavražděn, důvody jeho smrti i její objednatelé jsou stále víceméně neznámé. Vyšetřování ovšem zjistilo, že byl likvidován komandem speciální protiteroristické jednotky srbského ministerstva vnitra, která byla pod přímou kontrolou Slobodana Miloševiče. Viz např. *Ivan Stambolić*. *Revue B92*, www.B92.net/special/stambolic.

Diskuse o ústavních změnách

Po konsolidaci svého mocenského postavení považoval Slobodan Milošević za nejdůležitější cíl srbské politiky prosazení ústavní reformy, a to jak na srbské, tak na jugoslávské úrovni. Jak jsme ovšem výše ukázali, prosazení ústavních reforem protlačoval již Miloševićův předchůdce Ivan Stambolić, a byla to vlastně jeho zásluha, že v lednu 1987 jugoslávské prezidium rozpravu o návrhu ústavních změn zahájilo. V únoru stejného roku jej následovalo předsednictvo stranické, které diskusi o 130 (!) připomínkách a pozměňovacích návrzích ústavy (jež měla 406 článků) iniciovalo. Miloševićova politika tedy nebyla nová, navazovala na úsilí jeho předchůdců – nové byly pouze metody, jichž využíval. Miloševićově povaze totiž spíše než do té doby běžné stranické přesvědčovací diskuse či „zákopová válka“ jednotlivých proudů více odpovídala rychlá akce a boj, následovaný konečným triumfem nad oponenty.⁵

Již sám počátek ústavní diskuse ukázal, že mezi srbskými návrhy a postojem ostatních republik, ale především obou autonomních oblastí, existují v podstatě nepřekonatelné rozdíly. Hlavním oponentem srbských centralizačních požadavků se ale stalo především vojvodinské vedení. Kosovské vedení, jehož se úsilí nové srbské politické garnitury samozřejmě neméně týkalo, totiž vzhledem k tomu, že bylo nuceno čelit permanentním politickým problémům v oblasti a bylo, a to i na celojugoslávské úrovni, podezíráno z kontrarevoluční či separatistické činnosti, nemohlo hrát v boji proti Miloševićovým snahám adekvátní roli. Vojvodinské vedení se proto za této situace rozhodlo všechny ústavní změny, které by se týkaly statusu autonomních oblastí, obstruovat. Ve svém odporu se mohlo opírat zejména o postoje Charvátska a Slovinska, které myšlenkovou kontinuitu ústavy z roku 1974 tvrdě bránily, neboť jim tento koncept přinesl to, co slíbil – větší svobodu ve vlastním rozhodování a de facto ekonomickou nezávislost. Obě tyto jugoslávské republiky se tedy logicky stavěly proti všem návrhům změn, směřujících k větší centralizaci jugoslávského státu (v otázkách autonomií ovšem, jak se nakonec ukázalo, byly vůči srbským snahám benevolentní).

Při prosazování ústavních změn, zejména pak těch, které se týkaly větších pravomocí federálních orgánů, ovšem nemohl Slobodan Milošević příliš spoléhat ani na ostatní jugoslávské republiky. Začal proto podnikat rozhodné kroky k tomu, aby si pro podporu svých úmyslů zajistil ve federálních orgánech dostatečnou podporu. Nejméně ve třech dalších federálních jednotkách (aby tak získal při důležitých hlasováních v prezidiu SFRJ či předsednictvu ÚV SKJ jisté čtyři hlasy) proto potřeboval vedení, loajální k jeho politice. Z logiky věci vyplývalo, že se je nejprve pokusil získat v autonomních oblastech a v republice Srbsku etnicky nejbližší – tedy v Černé Hoře.

⁵ A n t o n i ć , Slobodan: *Zarobljena zemlja. Srbija za vlade Slobodana Miloševića*. Beograd 2002, s. 90.

Tažení proti Vojvodině – „jogurtová“ revoluce

Své tažení proti vedení autonomních oblastí zahájil Slobodan Milošević jejich obviněním z byrokratismu a zkorumpovanosti. To byla v zemi, v níž dogmata komunistické strany stále ještě představovala účinnou ideologickou sílu, závažná diskvalifikace. Z Bělehradu se tak stále častěji ozývalo, že je vojvodinské vedení ještě více zbyrokratizované než vedení kosovské a především, že vůbec nebere v potaz hlasy volající po jednotě se Srbskem, které se zvyšující se intenzitou měly údajně zaznívat i ze samotné Vojvodiny.

Miloševićova kritika „srbské nesvornosti“, „byrokratismu“ a „autonomismu“ docházela sluchu především mezi kosovskými Srby a jejich organizacemi, pro něž se stal Milošević faktickým vůdcem srbského národa již po jeho projevu v Kosově Polji.⁶ V tažení proti „zbyrokratizovaným“ politickým strukturám autonomních oblastí se proto kosovští Srbové osvědčili jako hlavní Miloševićovi političtí spojenci a také jako úderná pěst mítinků, které se od jara 1988 začaly po Vojvodině pořádat na podporu politiky, jež vyhrála na VIII. zasedání ÚV SK Srbska. Proklamovaným cílem těchto masových shromáždění, nazvaných „mítinky pravdy“, bylo sjednocení Srbska „od Horgoše do Dragaše“.⁷ Srbští aktivisté z Kosova Miroslav Šolević a Kosta Bulatović dokonce založili v říjnu 1988 výbor, který účast kosovských Srbů a Černohorců na protestních mítincích pořádaných mimo hranice Kosova organizoval. K nim se nedlouho poté připojila další kosovská organizace Božur⁸ – Sdružení pro návrat vyhnaných kosovských Srbů a Černohorců, v jejímž čele stál bývalý populární boxer Bogdan Kecman. Obě tyto skupiny pak organizovaly shromažďování a dopravu kosovských Srbů na mítinky po celé zemi.⁹ K dispozici byla kosovským Srbům i oficiální politická infrastruktura. Cílem tohoto „vývozu mítinků“ bylo zaktivovat do „antibyrokratických“ akcí široké vrstvy srbského obyvatelstva.

Vojvodinské (a částečně i kosovské) vedení pro tyto akce pochopitelně nemělo pochopení a prohlásilo je, vzhledem k tomu, že mítinkování nabývalo stále dra-

⁶ V dubnu 1987 Milošević při své návštěvě Kosova a diskusi s kosovskými Srby pronesl památnou větu: „*Nikdo vás již nesmí bít!*“ Reagoval tehdy na snahu kosovské policie nepovolené srbské shromáždění rozehnat. Tato věta a následná třináctihodinová diskuse se srbskými obyvateli Kosova z něj učinila v očích srbské a zejména kosovkosrbské veřejnosti hlavního zastávce práv kosovských Srbů. Milošević tak zároveň vyrazil hlavní trumf z rukou nekomunistické nacionalisticky zaměřené srbské opozice, pro niž byla do té doby hra kosovskou kartou nejdůležitějším prvkem v jejich politickém boji.

⁷ Tedy od nejsevernější k nejjihnější obci Srbské republiky, z nichž první se nachází ve Vojvodině na hranicích s Maďarskem, druhá pak v jihozápadním cípu Kosova na hranicích Albánie. Podobné populární jugoslávské syntagma „od Vardaru po Triglav“, charakterizující rozsah federace, bylo leitmotivem a zároveň prvním veršem básně Čedomira Minderoviće *Jugoslavijo*, která, zhudebněna, plnila funkci neoficiální jugoslávské hymny.

⁸ Božur – č. pivoňka. Podle tradice měly na kosovském bojišti vykvést po bitvě tam, kde srbsští hrdinové prolili svoji krev, krvavě rudé pivoňky.

⁹ Tomasi, Robert: *Serbia under Milošević politics in the 1990s*. London 1999 (*Srbija pod Miloševićem*. Beograd 2002, s. 65).

matičtějších rozměrů, za antisocialistické a nacionalistické. Vojvodinské vedení se za pomoci jím kontrolované policie autonomní oblasti také pokoušelo příjezdu kosovských aktivistů přímo zamezit policejní blokadou cest, na samotných mítincích pak vypínáním proudu znemožňovalo jejich ozvučení atd.¹⁰ Přesto se však kosovským agitátorům dařilo aktivizovat poměrně široké vrstvy vojvodinského obyvatelstva, zejména ovšem z řad poválečných kolonistů.¹¹ Podporu organizátorům mítinků poskytovaly i ústřední bělehradská média, v té době již cele ve službách Miloševićovy politiky.

V létě roku 1988 se „mítinky pravdy“ přetvořily v téměř nepřetržité masové demonstrace proti vojvodinskému vedení a na podporu nové politiky, symbolizované Slobodanem Miloševićem. Nezávislí pozorovatelé odhadovali, že během léta a začátku podzimu roku 1988 se 28 protestních mítinků ve Vojvodině zúčastnilo téměř 600 000 lidí!¹²

Vojvodinské vedení se pochopitelně domáhalo ochrany federální stranické organizace, která vzhledem k převažujícímu mínění členstva požádala srbské stranické vedení, aby učinilo potřebné kroky k zamezení dalších demonstrací a navrácení celého procesu do institucionálního rámce.¹³ Milošević ovšem tento požadavek i důvody, které k němu vedly, odmítl. V září 1988 prohlásil, že tyto procesy jsou výrazem demokracie a nelze v žádném případě slučovat ty, kteří jsou pro Jugoslávii a socialismus, s těmi, kteří jsou proti. Protesty jsou, podle srbského stranického šéfa, výrazem solidarity s kosovskými Srby, jež terorizuje kontrarevoluce. Jsou reakcí na léta neaktivity vůči Kosovu a nejlepším příkladem samosprávy a vlády lidu – všeho toto, co je nejvyšší hodnotou demokracie... Milošević také negoval, že protesty ohrožují instituce – lidé vyjadřují podporu těm institucím, které dobře pracují, a ty, které nefungují, hodlají změnit.¹⁴ Miloševićova odpověď jugoslávskému stranickému vedení byla jak jasným porušením do té doby nedotknutelného principu demokratického centralismu a důkazem toho, že centrum na události v Srbsku v podstatě ztratilo vliv, tak také potvrzení

¹⁰ V této souvislosti je zajímavé, že k podobným zoufalým akcím se uchýloval v dobách své krize v druhé půli 90. let 20. století i Miloševićův režim.

¹¹ Po vysídlení německého obyvatelstva byla Vojvodina kolonizována nemajetným srbským obyvatelstvem z horských oblastí Bosny a Hercegoviny, Černé Hory a také z neúrodných oblastí bývalé rakouské vojenské hranice v Charvátsku – zejména z Liky a Kordunu. Starousedlé srbské obyvatelstvo (tzv. přečanští Srbové) v drtivé většině podporovalo své autonomní vedení a po omezení autonomie v roce 1989 se angažovalo v tzv. autonomistických stranách, bojujících za znovuoživení původních autonomních práv Vojvodiny.

¹² K e r č o v , Sava (ed.): *Mitinci u Vojvodini 1988. godine*. Novi Sad 1989, s. 100n.

¹³ Podle Dejana J o v i ć e (*Jugoslavija – država koje je odumrla. Uspón kriza i pad četvrte Jugoslavije*. Beograd 2003, s. 416) v této souvislosti kosovští představitelé požadovali, aby byly albánské demonstrace na Kosovu a srbské ve Vojvodině i jinde v Srbsku hodnoceny stejně – tedy že albánské nemohou být „kontrarevolucí“ a srbské „revolucí“, charvátští a bosenští představitelé se naopak obávali, aby srbské mítinky nebyly „vyvezeny“ také do jejich republik.

¹⁴ Informativni bilten CK SK Srbije 8/1989, s. 14. Citováno podle J o v i ć , Dejan: *Jugoslavija – država koje je odumrla. Uspón kriza i pad četvrte Jugoslavije*. Beograd 2003, s. 417.

skutečnosti, že se tento vedoucí srbský politik tak, jak slíbil, nebude na institucionální formy politického boje naprosto ohlížet.

K frontálnímu útoku na vojvodinskou autonomii došlo 5. října 1988, kdy se do hlavního vojvodinského města Nového Sadu sjely kolony demonstrantů z okolí. Kosovští Srbové tentokrát chyběli, nahradily je autobusy zaplněné dělníky z Báčské Palanky, které zorganizoval Mihalyi Kertes, tajemník místního odboru Svazu kmomunistů Vojvodiny v tomto provinčním vojvodinském městě.¹⁵ Zástupy demonstrantů¹⁶ se shromáždily kolem budovy vojvodinské autonomní vlády, po níž házely kelímky a sáčky s jogurtem. Tato událost tak vešla do historie jako tzv. jogurtová revoluce. Vojvodinské stranické i oblastní vedení, shromážděné, v čele s nejlivnějším vojvodinským politikem Boškem Krunicem, který do května 1988 zastával funkci předsedy SKJ, v budově obklíčené demonstranty, propadalo panice a v obavách, že masa demonstrantů vezme budovu útokem, požádalo o intervenci armádu. K té ovšem muselo dát souhlas jugoslávské prezidium. Jugoslávští politici, kteří mohli celý incident sledovat v televizi, neboť ředitel srbské státní televize Dušan Mitević zabezpečil z akce přímý přenos, pozorovali události s rostoucím znepokojením, takže není divu, že předseda prezidia Lazar Mojsov, zastupující v prezidiu Makedonii, dal k zásahu armády svolení. Ke všeobecnému překvapení s intervencí souhlasil i Nikola Ljubičić, jinak jeden z nejbližších Miloševićových spolupracovníků. Akce však narazila na odpor srbského prezidenta a také bývalého generála a v současnosti srbského prezidenta Petra Gračanina.¹⁷ Masa demonstrantů tak během dne rostla a skandovala před budovou vojvodinské vlády dlouho do noci. Vojvodinský stranický šéf Milovan Sogorov v zoufalství prosil Miloševiče o pomoc. Nabízel uspořádání konference o statutu Vojvodiny. Podle přímých svědků události měl Milošević odpovědět: „*Jen pěkně podejte demise, ta vaše konference již nikoho nezajímá.*“¹⁸ Vojvodinskému vedení tak skutečně nezbývalo nic jiného, než odstoupit. Po zprávě o podaných demisích se demonstranti rozešli. Na uvolněná vedoucí místa pak nastoupili zastánci Miloševičova proudu, Sogorova ve funkci předsedy SK Vojvodiny nahradil Nedeljko Šipovac, další z organizátorů demonstrací.

¹⁵ Tato akce odstartovala Kertesovu záviděníhodnou politickou kariéru a učinila z něj jednoho z nejbližších a také nejoddanějších Miloševićových spolupracovníků. Kertes zastával po vzniku Jugoslávské svazové republiky v roce 1992 nejprve funkci velitele státní bezpečnosti, od roku 1994 až do demokratického převratu v roce 2000 pak byl ředitelem svazového celního úřadu, což byla v zemi, nacházející se pod embargem, v níž většina ekonomiky fungovala v šedé či černé zóně, nejvýnosnější možná funkce. Po Miloševićově pádu v roce 2000 byl obžalován z machinací se státními financemi, které měl, na příkaz nejvyššího státního vedení, vyvážet do bezpečných bank v zahraničí, zejména na Kypru, odsouzen však nebyl.

¹⁶ V odhadu počtu demonstrantů jsou značné disproporce, pohybují se v rozmezí 15 000–150 000, vzhledem k zveličování počtu demonstrantů v Miloševićem kontrolovaných médiích je ale reálný počet do 50 000.

¹⁷ Silber, Laura – Lital, Alan: *Smrt Jugoslavije*. http://mmc.et.tudelft.nl/~sii/b92net/unfinishedpeace/smr_t_jugoslavije/podizanjeoptuznice/druzeslobodane.html.

¹⁸ Stambolić, Ivan: *Put u bespuće*. Beograd 1995, s. 230.

Vojvodina se tak po „jorurtové revoluci“ místo předchozího hlasování proti Bělehradu stala poslušným mluvčím srbského vedení a jeho druhým hlasem ve federálních institucích.

Antibyrokratická revoluce v Černé Hoře: Mladí, hezci a vzdělaní muži ve svetrech

Pod vlivem „mítinků pravdy“, pořádaných v létě 1988 po celém Srbsku, se uskutečnil 20. srpna téhož roku mítink solidarity s kosovskými Srby také v černohorském Titogradu. Jen těžko se zřejmě podaří i v budoucnu zjistit, byl-li tento mítink organizován přímo Bělehradem, existují však domněnky, že se Slobodan Milošević nedlouho před mítinkem, bez vědomí titogradského vedení, setkal se zástupci oblastního stranického vedení z Nikšiče,¹⁹ odkud poté byly organizovány masové zájezdy nikšičických dělníků na mítinky do jiných míst Černé Hory (Do Kolašinu a Titogradu). Na titogradské demonstraci zaznívala protialbánská hesla, ale také skandování podpory Slobodanu Miloševići, což samozřejmě mezi černohorským vedením vyvolalo bouři odporu. Když proto sedmého října 1988, tedy tři dny po úspěšné „jorurtové revoluci“, propukla další velká demonstrace v Titogradu (dnes Podgorica – V. Š.), která měla být jakýmsi vyvrcholením celého černohorského letního mítinkování, při níž se demonstranti shromáždili před budovou černohorského parlamentu, použila černohorská policie na příkaz černohorského vedení proti demonstrantům násilí – do ulic vyjely obrněné policejní vozy a policie demonstranty rozháněla obušky a slzným plynem. Stalo se tak vůbec poprvé v historii socialistické Černé Hory! Akci černohorského vedení v podstatě schválilo i vedení federální, které Miloševiče dokonce přímo obvinilo z vývozu „antibyrokratické revoluce“ za hranice Srbska.²⁰ Násilí použila černohorská policie i druhého dne, kdy „na pomoc“ titogradským demonstrujícím vyšli dělníci z nikšičské železárny, nespokojení s takovýmto vývojem událostí. Cestu jim v horském průsmyku zvaném Žuta Greda zablokovaly speciální policejní jednotky, které proti demonstrantům použily slzného plynu a obušků a řadu z nich zranily.²¹ Tato událost pak posloužila bělehradským médiím k otevřené kritice černohorského vedení, které, podle nich, „potlačovalo vůli lidu“. Vzhle-

¹⁹ S nikšičským vedením se měl Milošević konspirativně sejit ve vesnici Vilusi u Nikšiče v domě Slobodana Vučetiće, tehdy člena nejužšího srbského politického vedení a blízkého spolupracovníka S. Miloševiče. Viz B r a j o v i ć , Slavica: *Milošević i Crna Gora*. <http://www.danas.org/programi/haaska/2001/07/20010701094012.asp>. O tom, že existovaly skupiny organizátorů, jež se kontaktovaly s mocenskými centry mimo Černou Horu, hovoří i tehdejší předseda Socialistického svazu mládeže Černé Hory Ljubiša Stanković, který ovšem zároveň popírá, že by tato organizace byla organizátorem demonstrací, jak tvrdí např. Silberová a Little. Viz S t a n k o v i ć , Ljubiša: *Težnje ka dezintegraciji Jugoslavije su bile veoma jake*. <http://www.danas.org/programi/interview/1999/12/19991203125659.asp>.

²⁰ J o v i ć , D.: *Jugoslavija – država koje je odumrla*, s. 419.

²¹ <http://www.izbori.org.yu/greda.html>

dem k tomu, že zejména bělehradský tisk – noviny Politika, Politika expres a list Večernje Novosti – byl v Černé Hoře čten ve větším nákladu než černohorské deníky, měly komentáře bělehradského tisku na další vývoj událostí velký vliv.

Federální stranické vedení sice přímo podpořilo černohorské funkcionáře, vztah demonstrantů vůči nim se však příliš nezměnil. K postojům černohorského vedení, resp. jeho hodnocení událostí, se kriticky vyjadřoval zejména černohorský socialistický svaz mládeže, v jehož rámci se formovala skupina mladých politiků, zasazujících se o politické změny a zejména o „*změnu generací na černohorské politické scéně...*“ Černohorské vedení bylo podle nich složeno z osobností, nacházejících se na konci politického života, politické kariéry a tito mladí, většinou ani ne třicetiletí mládežnickí politikové se domnívali, že v té chvíli mají dostatek energie, síly a znalostí k tomu, aby reformovali systém, v němž by již „*tito lidé nebyli potřební a možná by mohli i překážet*“.²² Na druhé straně ovšem černohorští mládežníci odmítali propagandu bělehradských médií o tom, že je černohorské vedení zkorumpované a antisrbské.²³ V prosinci se k mládežnickému hnutí připojuje univerzitní výbor Svazu komunistů (dále jen SK) Černé Hory v čele s mladým, čtyřiatřicetiletým Momirem Bulatovićem. Tito „*mladí, hezcí a vzdělaní muži ve svetrech*“, jak se o nich psalo, v podstatě využili lidového hnutí podporovaného Bělehradem jako výtahu k moci. Organizační výbor, složený z členů svazu mládeže, zástupců univerzitní organizace SK Černé Hory a delegátů z některých podgorických podniků, pak svolává na 10. ledna před budovu černohorského parlamentu novou demonstraci, na níž shromážděný dav požaduje, kromě obligátních reforem a podpory kosovských Srbů a Černohorců, i demisi černohorského vedení. O to, aby se na mítinku sešla kritická masa občanů, kteří byli rozhodnuti vytrvat ve svých požadavcích na demisi, se opět postarala bělehradská média, která ve dnech před demonstrací psala o černohorském vedení ve výrazně negativním kontextu.

Dne 10. ledna 1989 se Momir Bulatović v čele mnohatisícového shromáždění na prostranství před černohorským parlamentem obrací na černohorské vedení slovy: „*Je zapotřebí, abyste odešli...*“²⁴ Demonstranti požadovali demisi předsednictva ÚV SK Černé Hory, prezidia republiky, předsedy černohorského parlamentu, odvolání černohorských představitelů z předsednictva ÚV SKJ (Vidoje Žarkoviće a Marka Orlandiće) i černohorského zástupce v prezidii SFRJ Veselina Djuranoviće. Demonstrace trvá do druhého dne. Podle osvědčeného receptu z VIII. zasedání ÚV SK Srbska přicházejí zprávy o podpoře demonstrace a požadavků na demisi ze strany nejrůznějších pracovních kolektivů, závodních stranických výborů atd.²⁵ Pod tímto tlakem pak kompletní černohorské vedení

²² S t a n k o v i ć , Lj.: *Težnje ka dezintegraciji Jugoslavije su bile veoma jake.*

²³ Stanković k tomu dodává: „*To, co o černohorském vedení psal bělehradský tisk, totiž že je antisrbské a zkorumpované, to byla pouze propaganda z Bělehradu, naopak, oni vedli téměř asketický život...*“ Tamtéž.

²⁴ B r a j o v i ć , S.: *Milošević i Crna Gora.*

²⁵ Viz Š t ě p á n e k , V.: *VIII. zasedání Ústředního výboru Svazu komunistů Srbska*, s. 191.

podává demisi. Tu musí ovšem ještě přijmout příslušné orgány. Ještě téhož dne, 11. ledna, ovšem ÚV SK Černé Hory na svém zasedání demisi svého předsednictva a černohorských členů předsednictva ÚV SKJ přijímá, 13. ledna pak černohorský parlament (ve stejném složení jako v říjnu 1988, kdy po demonstracích vyslovil v tajném hlasování černohorskému vedení důvěru!) jednohlasně přijal demisi černohorského prezidia, předsedy parlamentu i Veselina Djuranoviće, člena jugoslávského prezidia.²⁶ Vedení Černé Hory se tak zcela rozpadlo.

Ukázalo se však, že organizátoři demonstrací nebyli na tuto alternativu dobře připraveni. Bezprostředně po pádu staré mocenské garnitury tak dochází k mocenskému vakuu. Nenašel se v podstatě nikdo, kdo by chtěl zastávat funkci předsedy vlády, předsedy černohorského prezidia, těžce se zaplňovala místa v prezidiu, ve vládě a zejména ve federálních orgánech. Nikdo se nechtěl chopit funkcí. Lidé, kteří vedli mocenský převrat, mládežníci a mladí asistenti z univerzity, z nichž mnozí ještě ani neměli třicet let, se obávali převzít na sebe břímě zodpovědnosti. Teprve poté, co se Momir Bulatović rozhoduje přijmout funkci předsedy ÚV SK Černé Hory, se objevují osobnosti, které budou v budoucnu vykonavateli politiky S. Miloševiče – Radoje Kontić (29. března 1989 se ujímá funkce předsedy vlády), Branko Kostić (jenž se 11. března stává předsedou černohorského prezidia a později, v roce 1991, posledním předsedou jugoslávského prezidia) a další. Formování nových černohorských mocenských struktur i přesto trvá několik měsíců – nové černohorské prezidium bylo zvoleno teprve v dubnu 1989.

Organizace mítinku, který přinesl dramatické změny v Černé Hoře, sice byla podporována z Bělehradu, mocenská změna však do čela Černé Hory nevynesla hned politiky, kteří by od počátku vykazovali bezmeznou loajalitu politice S. Miloševiče. Tehdejší předseda černohorské mládežnické organizace a popřevratový místopředseda černohorského prezidia Lj. Stanković dokonce v pozdějším rozhovoru tvrdí, že v rámci této nové politické garnitury zpočátku převládalo přesvědčení, že kontaktům se Slobodanem Miloševičem a jeho okruhem je zapotřebí se vyhýbat.²⁷ Ostatně i v průběhu roku se jasně prokázalo, že nové černohorské vedení nevystupuje ve všech případech tak, jak by to rád viděl ÚV SK Srbska. Srbsko především očekávalo mnohem větší podporu Černé Hory v otázkách Kosova a v jeho jednání s ostatními jugoslávskými republikami na federální úrovni. Často se dokonce stávalo, že černohorští zástupci v ÚV SKJ či ve federálním parlamentu hlasovali proti srbským návrhům. Neformální mocenská centra v Černé Hoře, řízená Miloševičovými spolupracovníky, proto k výročí černohorské antibyrokratické revoluce připravují novou demonstraci, která měla upozornit černohorské vedení, aby se vydalo správným směrem. Na ní pak již vystupuje Momir Bulatović jako stoupenec politiky S. Miloševiče, jímž zůstal až do konce své politické kariéry v roce 1998.

²⁶ Marković, Dragoljub: *Srbija od osme sednice do 1990. godine* (3). <http://www.politika.co.yu/feljton/osma3.htm>.

²⁷ Stanković, Lj.: *Težnje ka dezintegraciji Jugoslavije su bile veoma jake*.

Jogurtovou revoluci ve Vojvodině s titogradským lednem tedy nelze srovnávat bez jistých výhrad, neboť v Černé Hoře se promiloševičovská fronta formovala teprve po vnitrostátním převratu, důsledky „antibyrokratické revoluce“ ve Vojvodině i v Černé Hoře však byly, bez ohledu na časovou prodlevu, stejné.

Vznik napětí ve vztazích mezi Srbskem a Slovinskem

Černohorská epizoda antibyrokratické revoluce musela ovšem nutně způsobit otřesy i na federální úrovni, neboť jasně ukázala aspirace srbského vedení vůči jiným jugoslávským republikám. Napětí se objevilo zejména na do té doby (i historicky) bezproblémové relaci Bělehrad – Lublaň.²⁸ V říjnu 1988 totiž obvinilo v důsledku titogradských demonstrací slovinské vedení Slobodana Miloševiče z hegemonismu a centralismu.²⁹ Ze srbské strany se ale dostalo slovinským představitelům, v duchu terminologie právě probíhající antibyrokratické revoluce, pokárání, že začali používat antisocialistickou a antijugoslávskou rétoriku a že jejich podpora černohorskému vedení je výrazem byrokratizmu v jejich vlastních řadách. Bylo to vlastně jasné upozornění, že by se antibyrokratická revoluce, nezmění-li slovinští kolegové své mínění, mohla rozšířit i na Slovinsko. Od té doby napětí srbsko-slovinské vztahy neopustilo. Ještě více je vyhroutil události na Kosovu na přelomu let 1988–1989, kdy se slovinské vedení i slovinská intelektuální elita otevřeně postavily na stranu albánských demonstrantů.³⁰

²⁸ Slovinské a srbské vztahy nebyly zatíženy žádnými historickými reminiscencemi a o politicky příkladné spolupráci mezi srbskými a slovinskými politiky lze hovořit jak v meziválečné Jugoslávii (zejména díky politice Antona Korošce), tak v období poválečném. Někteří autoři proto upozorňují také na skutečnost, že v době po nástupu S. Miloševiče k moci se charvátské vedení nejvíce obávalo možného slovinsko-srbského paktu proti Charvátsku.

²⁹ Poprvé se ale projev nesouladu mezi oběma vedeními projevili na zasedání předsednictva ÚV SKJ, které následovalo po VIII. zasedání ÚV SK Srbska, kdy předseda slovinského SK Milan Kučan požadoval po S. Miloševiči vysvětlení procesů, které se udály v rámci VIII. zasedání, neboť „se některé slovinské stranické organizace domnívaly, že zasedání nebylo dostatečně demokratické“. Viz Š u v a r, Stipe: *Srpski nacionalizam je jačao od šezdesetih godina*. RFE 3. 12. 1999. <http://www.danas.org/programi/interview/1999/12/19991203100229.asp>. Miloševič ovšem dokázal ve své odpovědi Kučanovy obavy vyvrátit: upozornil na to, že se na zasedání jednalo o boj s oportunistem a že cílem zasedání bylo zejména zaujmout rozhodný postoj tvář v tvář silicimu srbskému nacionalismu. Viz D j u k i ć, Slavoljub: *Između slave i anateme: politička biografija Slobodana Miloševića*. Beograd 1994, s. 89.

³⁰ Stipe Šuvar, vlivný charvátský komunista a tehdejší předseda ÚV SKJ ovšem v této souvislosti tvrdí, že Slovinci, resp. slovinské komunistické vedení a Miloševič mezi sebou vždy měli vztahy dobré, přestože navenek vypadaly, jako by byly v těžké konfrontaci. Dokazuje také, že sedmidenní válka ve Slovinsku byla pouze inscenací, neboť JLA měla při akci spoutané ruce vzhledem k tomu, že odchod Slovinska z federace byl údajně již předem domluven mezi slovinským a srbským vedením. Viz Š u v a r, S.: *Srpski nacionalizam je jačao od šezdesetih godina*. RFE 3. 12. 1999. <http://www.danas.org/programi/interview/1999/12/19991203100229.asp>. Tuto Šuvarovu úvahu podporuje např. deníkový zápis předsedy prezidia SFRJ Borislava Joviće z 28. 2. 1991, zachycující jeho konzultace s Miloševičem ohledně armádních plánů na zavedení výjimečného stavu v Jugoslávii a vojenského zásahu

Horká kosovská zima 1988/1989: „Ústavu nedáme!“

Již od počátků „mítinků pravdy“ s jejich protialbánskými hesly bylo zřejmé, že jejich cílem je připravit veřejné mínění na konečné řešení kosovské otázky, tedy na omezení kosovské autonomie a navrácení všech rozhodovacích mechanismů z Prištiny do Bělehradu. Na Kosovu v důsledku toho rostlo celý rok 1988 napětí mezi albánským obyvatelstvem, k němuž přispívala i aktivní role, již sehrávaly organizace kosovských Srbů v rámci antibyrokratické revoluce ve Vojvodině a v Černé Hoře. Ve vzduchu visely obavy z jednání o pozměňovacích návrzích ústav – jak kosovské, tak srbské a jugoslávské.

Přesto poslanci kosovského parlamentu schválili 22. září 1988 základní principy novelizace ústavy, zahrnující změny více než třetiny článků kosovské ústavy. Většina pozměňovacích návrhů ovšem nebyla sporných, kámen úrazu celé ústavní novely spočíval v návrzích, umožňujících srbským republikovým orgánům účinně zasahovat do řízení autonomie a uplatňovat tak nadřazenost republikových orgánů nad orgány autonomními.

O tom, že se situace na Kosovu začala v důsledku všech těchto události vyostřovat, svědčí i reference přicházející z bezpečnostních služeb, díky nimž prezidium SFRJ rozhodlo umístit dodatečně na Kosovo speciální oddíl federální policie.³¹

Srbské protesty na Kosovu

Dodatečné tenze na Kosovu vyvolal organizovaný protest srbských středoškoláků, k nimž se připojili i žáci vyšších tříd základních škol, kteří v době zasedání kosovského parlamentu vyšli do prištinských ulic (poté, co se k nim v následujících dnech připojily kolony srbských žáků s rodiči a učiteli z dalších kosovských měst se odhadovalo, že se „žakovských“ demonstrací zúčastnilo až 10 000 osob³²) s tím, že požadují ochranu před útoky „albánských nacionalistů a separatistů“. V dopise prezidiu SFRJ a prezidiu Srbska požadovali „bezpečnost a svobodu pohybu“ a v případě, že jim nebude zajištěna, hrozili kolektivním odchodem z prištinských škol a příjezdem do Bělehradu před svazový parlament, kde budou požadovat zabezpečení výuky mimo Kosova. Bylo pochopitelně zřejmé, že jde o organizovanou součást „antibyrokratické revoluce“, využívající všech již do té doby známých a vyzkoušených metod nátlaku (včetně protestu před fede-

proti charvátskému a slovinskému vedení. Milošević považoval „plány za dobré, s výjimkou ovšem, že Slovinsko je zapotřebí nechat na pokoji.“ Pacifikováno mělo být pouze Charvátsko, neboť „Slovinci neporušovali zákony (vojenské) v takové míře a neexistují ani další formální důvody...“ Viz J o v i ć, Borislav: *Poslednji dani SFRJ*. Beograd 1996, s. 281.

31 Zpravodaj Tanjuga z Kosova Djordje J e v t i ć cituje ve své knize *Bitka za Kosovo* (Beograd 1998, s. 57) tehdejšího federálního ministra vnitra Dobroslava Čulafiće, který přemístění oddílu federální policie odůvodňoval snahou „rozhodně se vypořádat s kontrarevoluční činností albánských nacionalistů a separatistů a vytvořit tak podmínky pro bezpečný život všech pracujících, zejména pak Srbů a Černohorců...“

32 Tamtéž, s. 59.

rálním parlamentem). V politickém klimatu, vládnoucím na Kosovu, se ovšem jednalo o nezanedbatelný incident, tím spíše, že se bojkot výuky protáhl až do října. Atmosféru vyhrotil i mítink zhruba 30 000 metochijských Srbů, Černohorců a Muslimů ve Vitomirici a téměř dvacetitisícové shromáždění na mítinku „bratrství a jednoty“ v Titově Mitrovici, na němž byly požadovány demise kosovského vedení, zejména Azema Vllasiho, Kaqusha Jashariové a Kolë Shiroka. Všechny tyto protesty organizované „na podporu ústavní novely“ zvětšovaly propast a prohlubující se nedůvěru mezi albánským a nealbánským obyvatelstvem Kosova. Jak prohlásil jeden ze srbských kosovských politiků – „*albánské masy pohlížely na protesty Srbů a Černohorců s podezřením, nedůvěrou, ba nepřátelsky*“.³³

Debata o odpovědnosti kosovských politiků

V říjnu 1988 bylo Kosovo ve znamení napjatého očekávání 17. zasedání ÚV SKJ, na němž se mělo mj. jednat o iniciativě ÚV SK Srbska navrhuující „projednat odpovědnost“ vedoucích kosovských politiků za tíživou hospodářskou, sociální a národnostní politiku na Kosovu. V iniciativě srbského ÚV se hovořilo adresně o odpovědnosti Kolë Shiroka a Azema Vllasiho, členů ÚV SKJ a bývalých předsedů kosovských komunistů, a Svetislava Dolaševiče, též bývalého předsedy oblastního výboru SK Kosova a stávajícího předsedy kosovského parlamentu. Všem se dávalo za vinu, že jako předsedové kosovských komunistů „*nezabezpečili vykonávání politiky ÚV SKJ a oblastního výboru SK Kosova a tak přispěli k těžké situaci, v níž se oblast nachází*“,³⁴ Dolaševič byl navíc odsuzován za to, že nezabezpečil fungování těch institucí, které měly garantovat bezpečnost a rovnoprávnost pracujících a občanů. Nejvíce kritiky se ovšem snašelo na nejvlivnějšího kosovského politika Azema Vllasiho, bývalého předsedy Socialistického svazu jugoslávské mládeže a Titova protežéra, který stál po událostech roku 1981 v čele kosovského normalizačního procesu a od roku 1986 byl také předsedou kosovských komunistů.

Zasedání ÚV SKJ předcházela rozprava o srbské iniciativě na plénu kosovského OV, kterou řídila předsedkyně OV SK Kosova Kaqusha Jashariová. V jejím úvodním projevu, kriticky zaměřeném do vlastních řad (prohlásila mj., že během sedmi let [od událostí z roku 1981 – pozn. V. Š.] nedokázalo kosovské vedení „*rozvrátit kontrarevoluční činnost, naopak, ...nacionalismus je v poslední době na vzestupu... V ilegality se organizují, vedle již známých a souzených jedinců, i noví lidé, kteří stále více a více prosazují veřejnou konfrontaci a používají již viděné metody nátlaku – vyvolávání excesů, ohrožování bezpečnosti jak osob, tak majetku, což vyvolává strach a nejistotu mezi příslušníky srbského a černohorského národa*“), ovšem nechybělo ani odsouzení srbského nacionalismu a nedostatečného boje s ním, což zpětně „*oslabuje naše pozice (komunistické – pozn. V. Š.) v boji proti albánskému nacionalismu, neboť jsme obviňováni z toho, že*

³³ Tamtéž, s. 69.

³⁴ Tamtéž, s. 72.

k nacionalismům máme rozdílný přístup“. Konečně v závěru projevu přímo napadla praktiky S. Miloševiče, když řekla, že „*k odpovědnosti nikdo nemůže být poháněn kvůli útokům v tisku či na mítincích a ani kvůli pokřiveným interpretacím projevů v hromadných sdělovacích prostředcích*“, a v této souvislosti vyjádřila naději, že při hodnocení těchto momentů bude také zvážen díl odpovědnosti, připadající na ÚV SK Srbska.³⁵ V následné diskusi a hlasování se oblastní výbor SK Kosova za své „obviněné“ členy velkou většinou postavil, čímž se dostal do přímé konfrontace s ÚV SK Srbska a tedy i Slobodanem Miloševičem. Rozpravu o odpovědnosti svých členů navíc kosovský OV uzavřel „*drzým prohlášením*“, že oprávnění k takovéto iniciativě má pouze on a ÚV SKJ, nikoli pak ÚV SK Srbska, čímž ovšem jenom dodal argumenty těm, kdo požadovali omezení pravomocí kosovské (a vojvodinské) autonomie a změnu ústavy. Není samozřejmě divu, že po tomto zasedání OV SK Kosova požadovali srbští komunisté odvolání také stávající předsedkyně kosovské organizace SK.

Zasedání ÚV SKJ v dnech 17.–18. října ovšem celou situaci nedokázalo (jak již bylo v té době obvyklé) jednoznačně vyřešit,³⁶ většina delegátů se ovšem přikláněla k postoji, že za neutěšený stav na Kosovu nese politické vedení autonomní oblasti svůj velký díl odpovědnosti a nevyloučilo možnost odvolání zmíněných albánských (a srbského) politiků, o němž se mělo rozhodnout na zasedání OV SK Kosova 17. listopadu 1988.

Demonstrace podpory kosovskému vedení

Již v ranních hodinách 17. listopadu se v přístiňských ulicích začaly shromažďovat zástupy převážně mladších demonstrantů, které vyjadřovaly svůj nesouhlas se závěry ÚV SKJ a přišly před kosovský parlament vyjádřit podporu svému vedení. Z dolu Trepča ve Starém Trgu vyrazila pěšky do Přištiny kolona více než dvou tisíc havířů, k níž se cestou přidávaly další zástupy z kosovských elektrár-

³⁵ Citáty z projevu Jashariové převzaty ze servisu Tanjugu.

³⁶ Na zasedání tehdejší předseda ÚV SKJ Stipe Šušvar navíc navrhl hlasování o důvěře členům předsednictva ÚV, jímž neprošel srbský zástupce a blízký Miloševičův spolupracovník Dušan Čkrebić (*1927), který jinak patřil ke starší generaci srbských politiků (v letech 1974–1978 zastával funkci předsedy srbské vlády, 1982–1984 pak byl šéfem srbských komunistů a 1984–1985 také předsedou srbského prezidia). Byl to první jasný signál toho, že Miloševič v ÚV ztratil podporu, jíž se těšil po 8. zasedání ÚV SK Srbska. Na obranu Čkrebiće vystoupil makedonský zástupce Vasil Tupurkovski, který obvinil ty zástupce ostatních jugoslávských republik, kteří pro srbského zástupce nehlasovali, z „*neprincipiální koalice*“, což se v srbském tisku, jehož se stal Tupurkovski hrdinou, tlumočilo jako „*antisrbská koalice*“. Miloševič na základě této události pohrozil odchodem celé srbské delegace z ÚV, což mohlo znamenat i rozpad SKJ. Proto byl Čkrebić v předsednictvu ÚV (po dalším, tentokrát z jeho hlediska úspěšném hlasování!) ponechán. V závěru zasedání se na S. Miloševiče obrátil starý slovinský komunist Vinko Hafner, který s prstem, upřeným na něj pronesl větu, která podobně jako jeho mířící prst, vstoupila do dějin a je citována ve všech pracích zabývajících se posledními lety Jugoslávie: „*Soudruhu Slobodane, dobře se rozmyslete, než vstoupíte na cestu, již jste si vybrali!*“ Viz Š u s v a r , S.: *Srpski nacionalizam...*; S i l b e r , L. – L i t t l e , A.: *Smrt Jugoslavije...*aj.

ren a z Vučitrnu. Tento mnohatisícový průvod dorazil do Prištiny právě v době, kdy OV SK Kosova na základě stanoviska předsednictva ÚV SKJ³⁷ vynášelo rozhodnutí o odvolání předsedkyně OV SK Kosova Kaqushë Jashariové, člena předsednictva Azema Vllasiho a dalších několika funkcionářů, a před budovami prištinského OV SK a kosovského parlamentu projevoval skandováním svůj nesouhlas s odvoláním a zejména s jakýmikoli novelizacemi autonomního statutu, k němuž samozřejmě změny v OV otevíraly cestu. Demonstranti skandovali mj. hesla „Nedáme ústavu!“, „Ať žije ústava z roku 1974!“ a provolávali slávu Titovi, jehož obrazy davy demonstrantů také nosily. Dalšího dne dosáhly demonstrace svého vrcholu, když centrum Prištiny zaplavilo kolem sta tisíc demonstrantů ze všech kosovských oblastí. Velice úporně dlouhé hodiny v nepříznivém zimním počasí skandovali hesla na podporu odvolaných politiků, začala se však ozývat i hesla známá z demonstrací v roce 1981, požadující republiku Kosovo aj. V obci Kosovo Polje u Prištiny došlo k blízkému setkání dvou kolon demonstrantů – jedné albánské, směřující do Prištiny, a druhé srbské, mířící na blízké nádraží, odkud měla vyjet do Bělehradu na „mítink bratrství a jednoty“, který organizátoři svolali na 19. listopadu. Jedna skupina skandovala na podporu A. Vllasiho a K. Jashariové, druhá vyvolávala jméno Slobodana Miloševiče a jen shodou okolností nedošlo v této obci ke krveprolití.³⁸

Prištinské demonstrace trvaly pět dní a svým způsobem připomínaly novosadskou jogurtovou revoluci, s tím rozdílem, samozřejmě, že podpora demonstrantů byla v tomto případě směřována oblastnímu vedení a proti Bělehradu. Byly to zároveň poslední mohutné albánské protesty (následující stávky v Trepči a dalších kosovských podnicích se většinou nepřelily do ulic), které skončily bez krveprolití. Policie na demonstracích sice byla přítomna, ale nezasahovala. Pravdou také zůstává, že tyto listopadové albánské demonstrace byly mnohem méně explozivní než tehdy běžné srbské demonstrace „antibyrokratické revoluce“, na nichž zaznívaly často až šovinistická a výrazně protialbánsky zaměřená hesla a urážky. Jejich kolorit byl, kromě hesel o podpoře Jashariové, Vllasiho a dalších odvolaných politiků a samozřejmě kromě protivení se novelizaci ústavy z roku 1974, „standardizovaný“ – jugoslávské vlajky, Titovy obrazy, hesla o jednotě a bratrství. Během prištinských mítinků nedošlo k jedinému závažnému incidentu.³⁹

³⁷ Mnozí autoři, např. L. Silberová a A. Little ve své zásadní práci *The Death of Yugoslavia*. (London 1995) či Tim Judah v díle *Kosovo: War and Revenge*. (New Haven a London 2000) tvrdí, že odvolání kosovských politiků nařídil přímo Miloševič, což ovšem za daného stavu věci nebylo možné. OV SK Kosova musel jednat na doporučení (a zřejmě i pod nátlakem) předsednictva ÚV SKJ, neboť ústřední výbor srbské stranické organizace neměl nad oblastními výbory autonomií bezprostřední pravomoc. Jiná věc je, že Miloševič díky svým zástupcům v předsednictvu ÚV SKJ mohl na předsednictvo, které bylo v převážné své většině o separatismu kosovských Albánců a slabém působení kosovského vedení přesvědčeno, působit a také působil.

³⁸ Jevtić, Dj.: *Bitka za Kosovo šest vekova posle*, s. 85.

³⁹ Dizdarević, Raif: *Od smrti Tita do smrti Jugoslavije. Prvi dio*. Radio Free Europa (dále jen RFE) 16. 9. 1999. www.danas.org/programi/interview/1999/09/19990916033724.asp.

Mítink všech mítinků: Bitvu o Kosovo vyhrajeme

Jako reakce na kosovské demonstrace se v Bělehradě na rozlehlém prostranství mezi soutokem Dunaje a Sávy, známém jako Ústí (Ušće), uskutečnil 19. listopadu „mítink všech mítinků“, který byl ohlašován již několikrát, vždy, když se ve federálních úřadech jednalo o srbských požadavcích, které nemusely projít.⁴⁰ Při organizaci tohoto mítinku nebylo nic ponecháno náhodě, do Bělehradu byli autobusy svázení zejména tovární dělníci ze všech koutů Srbska, jimž podniky platily diety a cestovní náhrady (sic!). V každém závodě byl před tím ustaven výbor na organizaci mítinků, které koordinoval tehdejší tajemník bělehradského městského výboru Socialistického svazu pracujících (SSRN) Zoran Todorović Kundak, blízký spolupracovník S. Miloševiće.⁴¹ Podle některých údajů se na mítinku toho dne shromáždilo až 1 000 000 účastníků.⁴² Ve svém projevu S. Milošević shromážděným masám slíbil, že „bitvu o Kosovo vyhrajeme bez ohledu... na to, že se dnes, tak jako kdysi, proti Srbsku sdružují jeho nepřátelé v zahraničí s těmi v zemi...“ Neopomněl přitom, poukazuje tak na půlroční mítinkování, populisticky zdůraznit, že bitvu o Kosovo vede lid, který nemůže prohrát, s tím, že vedení v takovém případě nemá na výběr – „bud' se postaví do čela lidu a poslechne jeho hlas, nebo je odvané čas... a v historii po něm zůstane jen krátká zmínka...“ Na projevu v Ústí Milošević také poprvé použil nacionalistické terminologie ze slovníku bělehradské národovecké inteligence,

⁴⁰ Jugoslávské vedení, a v tom se shodují oba jeho tehdejší nejvyšší představitelé – Stipe Šušvar jako předseda předsednictva ÚV SKJ a Raif Dizdarević jako předseda jugoslávského prezidia, již od počátku mítinkování tyto praktiky srbského vedení ostře kritizovalo. Hodnocení jugoslávského prezidia šlo až ke konstataci, že mítinky podkopávají stávající politický systém, po pádu vojvodinské vlády pak přímo prohlásilo, že mítinky představují prostředky rozbití jugoslávské jednoty. Na tyto výtky ovšem srbské vedení nereagovalo. „Byl to rozhovor slepého s hluchým,“ vzpomíná Dizdarević. Viz *D i z d a r e v i ć*, R.: *Od smrti Tita...*

⁴¹ Kundak (1959–1997) byl blízký zejména s Miloševićovou manželkou Mirjanou Markovićovou, v jejíž později založené straně JUL (Jugoslovenska levica – Jugoslávská levice) zastával funkci generálního tajemníka. Přízeň Miloševićovy rodiny jej také vynesla do funkce ředitele jugoslávské ropné společnosti Beopetrol, což bylo, zejména v dobách ropného embarga, jedno z finančně nejvýnosnějších míst v SRJ. Todorović byl z dosud neznámých příčin zavražděn 24. října 1997. Viz *Vreme*, 1. 11. 1997, s. 6–9. O Kundakově roli v organizování mítinků viz *Š u v a r*, S.: *Srpski nacionalizam*; *D i z d a r e v i ć*, R.: *Od smrti Tita* aj.

⁴² Viz např. *Politika*, 20. 11. 1988, s. 1–2. Počet účastníků mítinků antibyrokratické revoluce v roce 1988 byl skutečně obdivuhodný. Sečtením jen těch údajů, které uváděl deník *Politika* – Sombor 2 000, Srpski Miletić 4 000, Novi Pazar, Rakovica po 5 000, Kosovo Polje Novi Sad, Pančevo, Kolašin, Kula po 10 000, Nikšić 15 000, Titov Vrbas 20 000, Titograd, Lipljan po 30 000, Gornji Milanovac 40 000, Požarevac, Loznica po 50 000, Smederevo 70 000, Novi Sad 80 000, Zaječar 100 000, Novi Sad 150 000, Kragujevac, Leskovac po 200 000, Niš 300 000, Vranje, Pirot, Smederevska Palanka, Prokuplje, Surdulica celkově 400 000, Bělehrad 1 500 000 – lze dospět k počtu 3 336 000, a to pouze na těch akcích, u nichž byl uveden počet zúčastněných. Tato čísla jsou samozřejmě značně nadnesená, i kdybychom je však o polovinu snížili, stále vypovídají o neuvěřitelné nacionální euforii, kterou se podařilo vyvolat. (Počty účastníků mítinků převzaty od *M i l o s a v l j e v i ć*, Olivera: *Zlouporeba autoriteta nauke*. In: Srpska strana rata. Beograd 1996, s. 337.

když prohlásil, že „*Kosovo je centrum srbské historie, jeho kultury, jeho paměti. Každý národ má lásku, která věčně hřeje jeho srdce. A tou je pro Srbsko Kosovo. A to zůstane v Srbsku*“. Poslední věta byla zjevnou aluzí na připravované ústavní změny, které měly „Kosovo v Srbsku“ zaručit. Aby výhrůžný tón této poslední věty poněkud zmínil, dodal S. Milošević, že Kosovo v Srbsku „*nebude na škodu Albáncům*“.⁴³

V den mítinku podpořila Slobodana Miloševiče i Srbská akademie věd a umění (SANU), jež v novinách *Politika* publikovala svůj dokument nazvaný *Názor SANU na změny ústavy Srbské socialistické republiky*, v němž akademie v intencích svého memoranda z roku 1986⁴⁴ znovu označila ústavu z roku 1974 jako příčinu krize jugoslávské společnosti a požadovala ústavní změny, které by odstranily separatismus (na Kosovu – pozn. V. Š.), autonomismus (ve Vojvodině – pozn. V. Š.), genocidu (Srbů – pozn. V. Š.) na Kosovu, hospodářské zaostávání atd. Dokument hovořil o nutnosti zrovnoprávnění Srbska s ostatními republikami, k čemuž může dojít pouze tím, že z nové ústavy budou vypuštěny všechny ústavní články, které poskytují autonomním oblastem charakter státnosti. Je zajímavé, že pro zrovnoprávnění Srbska SANU v dokumentu požadovala i výhradní užívání písma cyrilice ve služební styku i ve veřejných službách.⁴⁵ Nová srbská mocenská elita tak koincidenčí svého vrcholného mítinku a zveřejněním prohlášení SANU zároveň manifestovala, že našla v akademii, jejíž hlasitá část akademiků v čele se spisovatelem Dobricou Čosićem stála v popředí opozičního nacionalistického

⁴³ Milošević, S.: *Godine raspleta*, s. 276–277.

⁴⁴ V září 1986 publikoval list *Večernje novosti* nedokončený a neautorizovaný text pracovní skupiny Srbské akademie věd a umění, který se stal známý jako Memorandum SANU. Text ve své první části hledal východiska z aktuální obecné krize jugoslávské společnosti, jeho druhá část se zabývala výhradně otázkami domnělé ohroženosti srbského národa a končila jako programové prohlášení srbského národního programu výrazně nacionalisticky. Text později začal být zejména v jiných jugoslávských republikách vnímán jako „Bible“ srbského nacionalismu.

⁴⁵ Otázka písma a jazyka nabude na důležitosti zejména počátkem 90. let, kdy jugoslávské národy, používající do té doby jednotného srbocharvátského (v charvátském prostředí nazývaného charvátosrbským) jazyka, při zrovnoprávnění své národní identity na území obývaném tím kterým etnikem striktně prosazují kodifikaci svých jazykových norem. Bosenští Muslimové tak do svého bosenského jazyka, již tak přesyceného turcismy, zavádějí také arabismy a výrazy z Koránu, pověstná je snaha o vytváření charvátských novotvarů. Symboly srbství se znovu stává cyrilice a ekavský dialekt, a to i v Bosně, kde Srbové hovořili západní variantou srbocharvátského jazyka, tedy ijekavici, a většinou psali latinkou. Tyto příklady ukazují na to, že jazyk a písmo jsou považovány za jeden z důležitých faktorů etnické identifikace. Násilné jazykové transformace (viz např. přijetí jazykového zákona v Charvátsku) tak poskytují průhledné nacionalistické konotace – jasně se od těch druhých odlišit, a to nejen jednotným územím a náboženstvím, ale také vlastním jazykem. Otázku cyrilice nastoloval, jak připomíná ve svých vzpomínkách Borislav J o v i ć , zejména akademik Radomir L u k i ć . Akademická komise, která se kvůli tomuto problému sešla, ovšem nedospěla k jasnému závěru, takže do nové srbské ústavy, přijaté koncem března 1989, se nakonec dostala z hlediska puristických snah nedostatečná a kompromisní formulace, stanovující cyrilici jako písmo služební a oficiální v srbském prostředí, v prostředí multietnickém pak umožňující i latinku. Viz J o v i ć , Borislav: *Knjiga o Miloševiću*. Beograd 2001, s. 47–51.

proudu srbské inteligence již od konce 70. let, dobrého spolupracovníka v boji za reformu ústavy z roku 1974 (a později i v zápase za srbský etnický prostor) a že tedy postupně přechází na její nacionalistickou platformu.

Demonstrace v Prištině a mítink v Bělehradě byly doposud největšími shromážděními jak Albánců, tak Srbů. Antibyrokratická revoluce se jimi stává hnutím se dvěma účastníky a dvěmi platformami. Oba mítinky byly vlastně masovou etnickou mobilizací a homogenizací jak srbského, tak albánského obyvatelstva, a to kolem dvou nacionálně-politických platforem – Srbů a Černohorců kolem konceptu jednotného Srbska, a Albánců kolem konceptu obrany autonomie, jenž v sobě vždy nesl i náboj kosovské republiky a nezávislého Kosova.⁴⁶ A protože tyto koncepty byly vzájemně nesmiřitelné, představovaly obě demonstrace zahájení nesmiřitelné bitvy o Kosovo.

Neprovokujte kosovský lid výměnou kádrů, které odmítá

Slobodan Milošević se snažil protlačit ústavní novelizaci tak, jak slíbil, tedy rychle a efektivně. V tom, že je nutno poněkud upravit statut autonomií, mu ovšem dávala za pravdu i řada představitelů z ostatních jugoslávských republik, např. Milan Kučan, Stipe Šušvar, o postojích makedonských představitelů ve federálních orgánech jsme hovořili již výše. Federální parlament proto 25. listopadu 1988 přijal pozměňovací návrhy k federální ústavě, které později, v březnu 1989, umožnily novelizovat ústavu srbskou. Federální funkcionáři ovšem nepředpokládali, že srbská novelizace prakticky autonomie zruší.⁴⁷

Na rozdíl od svazového vedení si této možnosti byli vědomi jak kosovští separatisté, tak i redukované kosovské vedení, do jehož čela se po změnách v listopadu dostali, jak se v srbských médiích zdůrazňovalo, „pocitiví Albánci“. Nebylo to však jednoduché. Milošević chtěl na místo Jashariové dosadit Sinana Hasaniho, který v té době byl kosovským představitelem v prezidiu SFRJ, popř. Aliho Shukriu, jenž byl v letech 1984–1985 také předsedou ÚV SKJ a v roce 1988 zastupoval Kosovo v předsednictvu ÚV SKJ. Protože ani jeden z těchto zkušených a osvědčených albánských politiků nechtěl za žádnou cenu žhavé místo přijmout, musel až do konce ledna 1989 funkci zastávat předseda kosovského prezidia Remzi Kolgeci. Teprve v únoru byl do čela kosovské stranické organizace k překvapení mnohých zvolen bývalý kosovský ministr vnitra Rahman Morina, který předtím nepatřil k Miloševićovým příznivcům, ovšem v důsledku svého minulého postavení byl mimořádně neoblíbený také mezi albánskou veřejností.⁴⁸ Do vedení prištinských komunistů se dostal Husamedin Azemie.

⁴⁶ V u k o m a n o v i ć , Dijana: *Kosovska kriza: upravljanje etničkim sukobom (1981–1999)*. Nova srpska politička misao VI (1999), č. 3–4, s. 39.

⁴⁷ Stipe Šušvar v rozhovoru pro RFE tvrdí: „*Korigovat postavení autonomií bylo v pořádku, ale ne autonomii zrušit, tak, jak to požadovala nová srbská ústava, přijatá v březnu 1989. Neměli jsme již ale sílu se nové srbské ústavě postavit.*“ Viz Š u v a r , S.: *Srpski nacionalizam je jačao...*

⁴⁸ Např. R. D i z d a r e v i ć vzpomíná, že Milošević proti Morinovi dříve dokonce interve-

Na zasedání Oblastního výboru (OV) SK Kosova 7. ledna 1989 se podařilo přinutit dalších 11 členů OV, kteří se stavěli proti změnám ústavy, k podání demise, z ÚV SKJ byl definitivně odvolán také Azem Vllasi.⁴⁹ Za necelý měsíc po této „čistce“, 3. února 1989, vyhlásilo stávkou 400 albánských havířů z dolu Stari Trg v Trepči, na jejichž shromáždění opět zazněly hlasy podpory svrženému kosovskému vedení a odhodlání neustoupit v otázce kosovské autonomie ani o krok. Již následující den se uskutečnily podobné výstražné stávky spojené s mítinky v mnoha dalších velkých kosovských podnicích. Tyto mítinky které po Kosovu trvaly celý týden, se sice nepřelily do ulic, avšak jejich ohlas celkově zvyšoval napětí před dalším plenárním zasedáním OV SK Kosova, na němž mělo dojít k rozpravě o listopadových událostech a zejména o tom, kdo za ně byl odpovědný (mířilo se zjevně na odstoupené kosovské vedení). Na zasedání, předčasně uspořádaném 11. února, se nakonec pod vlivem z horoucí situace v terénu od otázek odpovědnosti ustoupilo, plénum přijalo pouze hodnocení, že základním cílem „dobře organizovaných“ demonstrací bylo blokování změn srbské ústavy.⁵⁰

V den zasedání OV na sebe obrátilo pozornost i vedení svazu kosovských spisovatelů, které vydalo prohlášení, v němž kosovští spisovatelé požadují, aby nejvyšší jugoslávské stranické a státní vedení „*situaci zhodnotilo reálně a neprovokovalo kosovský lid apodiktickými rozhodnutími a výměnou kádrů, které lid odmítá...*“ V dokumentu, který podepsal předseda Svazu kosovských spisovatelů Ibrahim Rugova, spisovatelé odmítali pozměňovací návrhy k srbské ústavě a požadovali na jugoslávském vedení, aby listopadové demonstrace nekvalifikovalo jako kontrarevoluční a nepřátelské, pokud tak nekvalifikuje demonstrace srbské. Spisovatelé dále požadovali, aby se „*skoncovalo s pseudovědeckou publicistickou a politickou kampaní proti Kosovu a albánskému národu..., s primitivní terminologií používající obraty genocida a teror*“ atd.⁵¹ Prohlášení kosovských spisovatelů sice nezměnilo závěry pléna OV SK Kosova a neovlivnilo ani postoje

noval u Lazara Mojsova, jenž byl předsedou jugoslávského prezidia od května 1987 do května 1988 – viz *Od smrti Tita...* O tom, kdy došlo ke změně jeho postoje k tomuto kosovskému politikovi a co bylo její příčinou, lze ovšem pouze spekulovat.

49 J e v t i ć , Dj.: *Bitka za Kosovo*, s. 90.

50 ÚV SK Srbska ovšem již dříve demonstrace zhodnotil jako „*nejmasovější demonstraci tlaku na Srby a Černohorce, aby se vystěhovali z Kosova*“, zároveň pak vyhlášoval, že demonstrace byly pokračováním kontrarevolučních událostí z roku 1981 z pozic albánského nacionalismu a separatismu. Viz J e v t i ć , Dj.: *Bitka za Kosovo*, s. 89–93. Srbské stranické vedení se snažilo tuto svoji tezi prosadit také na federální úrovni. Raif Dizdarević (v té době předseda jugoslávského prezidia – pozn. V. Š.) v rozhovoru pro RFE vzpomíná, že na schůzce prezidia SFRJ se srbským vedením 6. prosince 1988 Milošević přesvědčoval přítomné o tom, že hlavním mottem demonstrací bylo heslo „*Kosovo republika*“ (což ovšem, jak jsme viděli, nebyla pravda) a že tudíž šlo o projev kontrarevoluce, s níž je zapotřebí se radikálně vypořádat. Kosovský zástupce v prezidiu Sinan Hasani, který byl během demonstrací na Kosovu přítomen, naopak ocenil, že srbské hodnocení demonstrací pouze produkuje další tenze a škodí celkovému politickému klimatu. D i z d a r e v i ć , R.: *Od smrti Tita...*

51 Citace převzaty ze servisu Tanjugu.

jugoslávského vedení, jeho požadavky se však staly hlavním politickým programem stávky albánských horníků i demonstrací, které ji následovaly.

Budeme v dolech až do vítězného konce

Dvacátého února vstoupili znovu do akce horníci z dolu Stari Trg v Trepči, a to způsobem, který nedával příliš nadějí na kompromis. Havíři první směny totiž odmítli vyfárat na povrch a ve štolách v hloubce přes 600 m zahájili protestní okupační stávku. Připojili se k nim i havíři z druhé a třetí směny. Následujícího dne ze šachet nevyfáráli ani horníci dalších trepčanských dolů – Kišnice a Nového Brda, stávku zahájili také horníci magnezitového dolu Goleš v Maguře u Lipljanu. Pod zemí tak zůstalo více než 1 300 havířů, k jejichž stávce se přidávaly další a další kosovské podniky, takže celé Kosovo během dvou dalších dnů zastavilo své provozy. Spontánně tak došlo ke generální stávce, původně nezamýšlené. K hlavním požadavkům stávkujících patřila, kromě postojů vyjádřených v prohlášení kosovských spisovatelů, demise tří nejméně oblíbených kosovských politiků – Rahmana Moriny, Husamedina Azemiho a Aliho Shukrie, jimž se především vytýkal oportunní postoj k srbským požadavkům.⁵²

Rahman Morina i Remzi Kolgeci sice ihned po vypuknutí okupační stávky odcházejí do dolů, jejich mise mezi horníky však byla neúspěšná. Havíři se rozhodli zůstat v dolech bez ohledu na zdravotní rizika až do vítězného konce.

Většina autorů, zabývajících se těmito přelomovými kosovskými okamžiky, se domnívá, že stávka vypukla spontánně, bez vázanosti na konkrétní data a události, jako výraz celkového napětí, přítomného na Kosovu vystaveném hrozbě ztráty autonomie. Srbské novinové zpravodajství v té době ovšem počátek stávky navazuje na zasedání srbského parlamentu, které mělo začít následujícího dne a na němž mělo dojít ke schválení přesného znění ústavní novely, a také na zasedání OV SK Kosova, jež mělo být zahájeno 23. února, na němž se naopak mělo znovu hovořit o odpovědnosti členů oblastního výboru a jeho předsednictva za neprovádění závěrů 17. zasedání ÚV SKJ o Kosovu.⁵³ Navázanost stávky na tato pléna nelze jednoznačně prokázat, je však pravděpodobná,⁵⁴ tím spíše, že již

52 V případě Shukriho a Moriny ovšem mohly hrát roli i čistě nacionalistické albánské zájmy, neboť oba tito kosovští politikové pocházeli z poalbánštěných tureckých rodin a nebyli tedy, přísně vzato, Albánci. Turecké rodiny zažívaly ze strany albánských separatistů podobné ústrky, jako rodiny srbské či černohorské. Viz např. Š u v a r S .: *Srpski nacionalizam je jačao...*

53 Servis Tanjugu z 21. 2. 1989.

54 Předseda jugoslávského prezidia Raif Dizdarević v této souvislosti navíc tvrdí, že se při své návštěvě Kosova 23. února šokován dozvěděl od kosovského ministra vnitra Jusufa Karakusiho, který na tomto postu zaměnil R. Morinu, „že stávka horníků pod zemí byla dlouho předem připravována“, o čemž existovaly důvěryhodné informace. Dizdarević z této informace pak vyvozuje závěr, že prezidium SFRJ již v té době nedostávalo všechny informace státních a vojenských bezpečnostních a výzvědných služeb, a že se tedy tyto složky počaly vymykat kontrole. D i z d a r e v i ć , R.: *Od smrti Tita do smrti Jugoslavije. Drugi dio*. RFE 16.9. 1999. <http://www.slobodnaevropa.org/programi/interview/1999/09/19990916033835.asp>.

22. února se na veřejnosti objevuje apel „*Srbskému parlamentu a jugoslávské veřejnosti*“, podepsaný 215 předními albánskými intelektuály, jehož těžiště spočívalo v požadavku neměnit autonomii Kosova, zaručenou ústavou z roku 1974. Kosovští intelektuálové, vědomi si nezvratnosti výsledků „jogurtové revoluce“ ve Vojvodině, navrhovali, aby status Kosova zůstal v ústavní novele zachován s tím, že pro Vojvodinu lze najít modus, který by jí umožňoval rámci Srbska rozdílné postavení.⁵⁵ Apel kosovských intelektuálů ovšem přišel pozdě, v době těsně před zasedáním srbského parlamentu, kdy již bylo zřejmé, že novelizace ústavy bude schválena. I kdyby se však objevil dříve, těžko by na něj kdokoli ze srbských zákonodárců, kteří byli již téměř rok pod permanentním tlakem mítinků „antibyrokratické revoluce“, bral ohled.

Po zveřejnění apelu se ke stávce přidali i studenti přištinské univerzity, jichž se několik set uzavřelo do sportovní haly „25. maj“ v Prištině. Po zprávách, že někteří horníci zahájili v dolech hladovku, se obě bezmocná kosovská předsednictva (stranické a státní) obrátila na předsedu ÚV SKJ Stipe Šuvara a předsedu ÚV SKS Slobodana Miloševiče se žádostí, aby přijeli na Kosovo a pokusili se situaci zklidnit. Místo nich ovšem na Kosovo přijíždí 23. února předseda jugoslávského prezidia Raif Dizdarević, kterému se tam však dostalo velkého ponižení – s delegací stávkujících mu nebylo umožněno hovořit a do dolu jej horníci vůbec nepustili! Z rozhovorů mezi vedením dolu a Dizdarevićem vyplynulo, že havíři trvají především na demisích Moriny, Azemiho a Shukrie, o ostatních požadavcích jsou po demisi ochotni jednat po vyfárání na povrch. Během diskuse s Dizdarevićem navíc vyšlo najevo, že v jedné ze štol, v níž horníci stávkují, je uloženo 2 000 kg důlních trhavin, jejichž náhodná aktivace by vyvolala katastrofu nevídaných rozměrů, což již tak dramatickou situaci ještě více elektrizovalo.⁵⁶

Šuvar s Miloševičem na Kosovo nakonec přijeli 25. února.⁵⁷ Oba státníci se nejprve sekali s politickým aktivem Kosova v přištinském Domě armády, před nímž se shromáždilo kolem 30 000 demonstrantů, vyjadřujících svůj odpor vůči Miloševičovi a tehdy již srbským parlamentem schválené ústavní novele. Atmosféra byla podle svědectví účastníků natolik elektrizovaná, že se očekával i útok shromážděných mas na Dům armády.⁵⁸

Miloševičovu projevu před kosovským politickým aktivem nebylo možno nic vytknout. Zmínil se v něm o tom, že vedle těžké ekonomické situace v oblasti je největší překážkou jejího rozvoje „*dlouhodobé působení albánského naciona-*

⁵⁵ Za podpis tohoto apelu byli posléze ti ze signatářů, kteří byli členy SK Kosova (jako např. Ibrahim Rugova), vyloučeni ze strany. Viz N i k o l i ć , J.: *Balkanski pacifista. Portret Ibrahima Rugove*. Nezavisna Svetlost 5–12. 6. 1999, <http://www.svetlost.co.yu/arhiva/99/193/193-4.htm>.

⁵⁶ D i z d a r e v i ć , R.: *Od smrti Tita do smrti Jugoslavije. Drugi dio*. Setkání s delegací horníků a vedením dolu byl přítomen také srbský prezident Petar Gračanin.

⁵⁷ Zpravodaj Tanjugu Dj. J e v t i ć p í š e , že návštěvu obou politiků provázela taková bezpečnostní opatření, jaká nebyla běžná ani při návštěvách J. B. Tita. Viz *Bitka za Kosovo*, s. 90.

⁵⁸ Tamtéž, s. 101.

lismu, které dospělo až k fyzickému, kulturnímu a politickému násilí na Srbech a Černohorcích...“. Na druhé straně ovšem také dodal, že za tento stav nejsou odpovědni pouze Albánci, ale také mnozí v Jugoslávii a především v Srbsku, zejména z řad bývalého politického vedení. Svě dávno již poražené politické protivníky z VIII. zasedání ÚV SK Srbska přitom znovu obvinil z toho, že „*zavírali oči před kosovskými problémy, jednak z politické lenosti, jednak ze strachu, aby neohrozili své postavení...“* Při rozebírání ústavních změn se zmínil o tom, že jejich obsah provázají dezinformace a polopравdy, s tím, že Albánci neztratí žádné ze svých vitálních práv, na druhé straně zdůraznil, že ústava je již stejně schválena, takže odpor vůči ní je bezpředmětný. Na závěr svého projevu pak v duchu komunistické ideologie zdůraznil, že „*Albánci, Srbové, Černohorci a ostatní na Kosovu musí být spolu a spolupracovat nejen v obvodním výboru či parlamentu, ale také v továrnách, školách, na korzech...“* Přiznal objektivně, že to v současnosti vypadá jen těžce realizovatelné, ale zároveň dodal, že na uskutečnění tohoto cíle „*musejí pracovat komunisté a všichni pokrokoví lidé“*, a svůj projev zakončil optimistickou prognózou, že „*je před námi doba porozumění a soudružské spolupráce“*.⁵⁹ Těžko z historické distance říci, jestli v té době S. Milošević věřil tomu, co v projevu říká, či jestli se pouze pěknými řečmi pokoušel uklidnit rozbouřené kosovské veřejné mínění. Na masách demonstrantů ovšem jeho projev nezanechal hlubší dojem, spíše naopak, již nejbližší týdny jej navíc usvědčily z přinejmenším zbožné, ne-li vědomé lži.

Po politickém aktivu v domě armády Milošević zcela nepochopitelně nezamířil se Šuvarem do dolů v Trepči, navštívil pouze provoz elektrárny a Obilíci a odletěl do Bělehradu. Jeho návštěva Kosova tak v podstatě neměla žádný hmatatelnější výsledek. Šuvar, který do dolů odjel sám, zažil na šachtě ponížení podobné jako Dizdarević několik dní před tím – havíři jej zpočátku odmítli vůbec přijmout, teprve po více než dvouhodinovém jednání mohl sfárat do dolu, jeho jednání s horníky však byla neúspěšná. Po více než hodinovém rozhovoru Šuvar další jednání přerušil se slovy „*více vám již nemám co říci“* (celou událost přenášela televize) a apelem k ukončení stávk. Diskuse s havíři byla ukončena ve velmi tísnivé atmosféře, k jejímuž prohloubení přispěl tajemník předsednictva ÚV SKJ Radiša Gačić, jehož závěrečné slovo horníci přerušili velice emotivními reakcemi (televize ukazovala jednotlivé havíře, kteří upadali do bezvědomí). Miloševićova a Šuvarova mise tak skončila neúspěchem.⁶⁰ Mezi horníky sfáral krátce po Šuvarově odjezdu i Azem Vllasi, což později posloužilo jako záminka pro jeho zatčení. Přesto však chtěl Milošević Vllasiho využít jako svého prostředníka při rozhovorech s horníky, což ovšem Vllasi odmítl.⁶¹

⁵⁹ Servis Tanjugu z 24. 2. 1988.

⁶⁰ Š u v a r S.: *Srpski nacionalizam je jačao...; J e v t i ć*, Dj.: *Bitka za Kosovo*, s. 102–108.

⁶¹ Silberová a Little uvádějí ve své práci údajný rozhovor, který se měl mezi Vllasim a Miloševićem odehrát. Poté, co Vllasi Miloševiče informoval o událostech v dole a odhodlání havířů vytrvat do vítězného konce, upozornil Milošević Vllasiho, že „*si to někdo bude muset zodpovědět“*, s čímž Vllasi souhlasil: „*Jistě, ten, kdo je zodpovědný. Horníci*

Dvacátého šestého února 1989 sedmý den hornické stávký, zasedá rozšířené prezidium Jugoslávie. V té době navštěvuje v dole horníky předseda kosovského prezidia R. Kolgeci a je šokován stavem, v němž se horníci nacházejí. O neutěšeném zdravotním stavu havířů informují i jugoslávská média. Horníci však i nadále odmítají z dolu vyjít dříve, než budou vyhlášeny demise tří nepopulárních kosovských politiků. Život na Kosovu doslova utichl. Generální stávka paralyzovala běžný život do té míry, že např. nepracovaly ani soukromé pekárny. Všichni čekali na výsledek trepčanského dramatu. Srbské vedení se ovšem i v této situaci domnívalo, že by demise znamenaly kapitulaci SKJ a nadále se jejich podání protivilo. V jugoslávském prezidiu proto převládl názor, že si srbské vedení nepřeje zklidnění situace, a rozhodlo se zavést na Kosovu výjimečný stav, aby tak mohlo podnikat opatření a patřičné kroky nezávisle na Srbsku. Vyhlášením výjimečného stavu se totiž automaticky přenášely pravomoci za veřejnou bezpečnost na Kosovu z vlády Srbska na federální vládu.⁶² Výjimečný stav s sebou přinášel kromě zákazu shromažďování mj. i to, že kosovská policie byla posílena o oddíly ze všech jugoslávských republik a Vojvodiny. Do stavu pohotovosti byla uvedena také armáda, která měla svoji připravenost k zásahu demonstrovat mimořádnými cvičeními a veřejnými přesuny po komunikacích, měla se ovšem vyhýbat jakýmkoli „blízkým setkáním“. Oddíly vojska navíc dostaly příkaz obsadit hranice s Kosovem, aby tak zamezily extremistům ze Srbska a Černé Hory pronikat na kosovské území. Z možných provokací extremistů totiž v jugoslávském vedení panovaly oprávněné obavy, které vyvolal svým prohlášením na zasedání prezidia SFRJ srbský prezident (a generál ve výslužbě) Petar Gračanin, jenž, s odvoláním na důvěryhodné zdroje, tvrdil, že v Srbsku a Černé Hoře je k pochodu na Kosovo připraveno 50 000 kosovských Srbů – emigrantů – a jejich přátel. Bylo sice jasné, že cifra je zveličená, ale v napjaté situaci by i příchod daleko menšího počtu ke všemu odhodlaných kosovských emigrantů nutně skončil krveprolitím.⁶³

však nevyfárají, dokud nebudou jejich požadavky splněny.“ Viz *Smrt Jugoslavije*. http://mmc.et.tudelft.nl/~sii/b92net/unfinishedpeace/smrť_jugoslavije/podizanjeoptuznice/niko_nesme3.html. Tímto svým sporem s Miloševićem si Vllasi vysloužil zatčení a čtrnáctiměsíční vazební věznění (proces proti němu byl později zastaven), zároveň však u separatisticky laděných Albánců získal „odpuštěk“ za svoji politiku, kterou vedl od roku 1981. Vllasi se díky sporu s Miloševićem a následnému zatčení stal až do nástupu Ibrahima Rugovy nejpopulárnějším kosovským politikem a „disidentem“.

62 D i z d a r e v i ć , R.: *Od smrti Tita do smrti Jugoslavije. Drugi dio*. Dizdarević ovšem požadoval zavedení výjimečného stavu i v Srbsku s odůvodněním, že v případě demise kosovského vedení mohou v Srbsku propuknout široké demonstrace proti této demisi, což se nakonec také stalo. K vyhlášení výjimečného stavu i v Srbsku ovšem v té době neexistoval v prezidiu dostatek politické vůle a odvahy.

63 Gračaninova informace nebyla brána na lehkou váhu, neboť ji podporovala řada znepokojujících informací. Jugoslávské vedení mělo v té době důvěrné zprávy o tom, že se k průniku na Kosovo chystá skupina extremistů z Černé Hory. Obavy ze scénáře předloženého Gračaninem podporovaly i nálady srbských demonstrantů na „mitincích pravdy“, na nichž se často skandovalo „Dejte nám zbraně“ a „Půjdeme na Kosovo!“ D i z d a r e v i ć , R.: *Od smrti Tita do smrti Jugoslavije. Drugi dio*; Š u v a r , S.: *Srpski nacionalizam je jačao od šezdesetih godina*.

Poté, co horníci ve večerních hodinách opět vyhlásili, že z dolu neodejdou, přestože je již polovina z nich nemocná, bylo zřejmé, že pokud mocenské orgány neustoupí alespoň v nejzákladnějších hornických požadavcích, hrozí tragédie nebývalých rozměrů. Dvacátého sedmého února v ranních hodinách proto zasedá příštinský městský stranický výbor a jeho předseda Husamedin Azemi podává demisi. První ze tří, kterou horníci požadují. Aby situace byla složitější, rozhodují se téhož dne vstoupit do okupační stávky horníci dolu Kopaonik srbské, černo-horské a muslimské národnosti, samozřejmě s požadavky, které jsou diametrálně odlišné od požadavků horníků albánských. V poledne poté oznamuje Rahman Morina, že nakonec demisi na funkci předsedy kosovské stranické organizace také podá.⁶⁴ Zasedání OV SK Kosova, které ji muselo přijmout, se ovšem stále odkládalo v naději, že stávkujícím povolí nervy a spokojí se pouze s demisí Azemiho a Shukrii, který oznámil rezignaci na své místo v ÚV SK Jugoslávie kolem poledne. Ve večerních hodinách proto dělníci začali fárat z dolu. Teprve později, když již byla stávka ukončena, se dozvěděli, že demise Rahmana Moriny byla pouze formální a její aktér zůstává dále na svém místě, také slib o diskusi o ostatních požadavcích horníků nebyl splněn. Jejich stávka tak vlastně vyzněla naprázdno. Horníci se právem cítili oklamání. Bylo zřejmé, že v blízké budoucnosti se podobné akce budou opakovat. S tím, jak se blížilo zasedání kosovského parlamentu, který měl přijmout novelizaci ústavy a tím se vlastně dobrovolně vzdát svého mandátu, napětí opět nabývalo na síle.

Shromáždění v Cankarově domě

V den, kdy horníci fárají ze šachet, 27. února 1989, se ovšem pozornost jugoslávské veřejnosti upírá jiným směrem. V Lublani, v Cankarově domě, se uskutečnil, poprvé ve Slovinsku i v Jugoslávii vůbec, společný mítink slovinského stranického a státního vedení se slovinskými alternativními organizacemi.⁶⁵ Na

⁶⁴ Šuvar v rozhovoru pro RFE vzpomíná, že jej, jakožto šéfa jugoslávských komunistů, Morina již předtím osobně upozorňoval, že demisi podá, nakonec ale zůstalo pouze u slibu.

⁶⁵ Od počátku osmdesátých let o sobě ve Slovinsku, podobně jako v Srbsku, dávala stále hlasitěji slyšet kritická inteligence. Její občanské křídlo se shromažďovalo kolem časopisu Mladina (jinak orgánu slovinské mládežnické organizace), slovinský nacionální program vznikl v kruhu intelektuálů shromážděných kolem literárně-politického dvouměsíčníku Nova Revija, jehož redaktori Niko Grafenauer a Dimitrij Rupel od roku 1985 připravovali speciální číslo tohoto magazínu cele věnované slovinské národní otázce. V důsledku aféry s Memorandem SANU vyšlo zvláštní (57.) číslo Nove Revije až v lednu 1987. Text, na rozdíl od memoranda dokončený, vysoce analytický a autorsky podepsaný, lze považovat za pendant (ale i za odpověď) Memorandu SANU. Většina autorů Nove revije v textu zdůvodňovala (bez resentimentního bolestinství přítomného v memorandu), proč další vývoj Slovinska nevidí v rámci Jugoslávie, ale na cestě k nezávislosti. Po počátečním odmítnutí slovinského nacionálního programu, předkládaného autory Nove Revije, se ovšem, podobně jako v Srbsku, stávala slovinská politická elita stále tolerantnější vůči své opozici, aby se její reformní skupina v roce 1989 nakonec téměř připojila ke slovinské alternativě a zformovala tak jakýsi všeslovinský pluralitní politický blok. Shromáždění v Cankarově domě bylo vlastně jeho prvním projevem.

tomto neobyčejném shromáždění vyjadřovaly jak legální slovinská politická scéna, tak opozice solidaritu s kosovskými horníky a protestovaly proti zavedení výjimečného stavu v autonomní oblasti.⁶⁶ Šéf slovinských komunistů Milan Kučan ve svém projevu na shromáždění vyjádřil přesvědčení, že se ve Starém Trgu brání Jugoslávii, rovnoprávnost všech republik a národů, a tedy i Slovinska. Budou-li Albánci poraženi na Kosovu, bude to pouze potvrzení toho, že všechny menší národy a národnosti budou v rámci Jugoslávii marginalizovány. Upozornil přitom na to, že Slovinsko není v Jugoslávii náhodný návštěvník – *pomohli jsme ji vybudovat a jsme odpovědní za její budoucnost* – nedovolí proto odstoupení od federativního uspořádání země a nepřipustí unitarizaci. „*Protestujeme proti rozdmýchávání psychózy výjimečného stavu,*“ zakončoval Kučan své vystoupení a dodal upozornění, že „*se před našima očima odvíjí tichý převrat, který mění tvář Jugoslávie.*“⁶⁷

O tomto slovinském shromáždění samozřejmě není možno říci, že by bylo nestranné a objektivní, neboť, podobně jako srbsí spisovatelé a další příslušníci srbské kritické inteligence ve svých projevech o Kosovu odmítali vidět albánskou stranu, i slovínští intelektuálové odmítali vidět stranu srbskou. Zejména příslušníci alternativních slovinských skupin z okruhu časopisu *Nova Revija* používali na shromáždění rétoriku podobnou té, kterou využívala bělehradská národovecká kritická inteligence, ovšem akcentovali skutečnosti, jež ucho srbského posluchače, zpracovaného „mítinky pravdy“, nebylo zvyklé slyšet. Z úst slovinských řečníků docházelo samozřejmě také k mnoha zjednodušování a zveličování, předseda slovinského svazu mládeže Jozef Skoljč dokonce prohlásil, že postavení Albánců v Jugoslávii je podobné tomu, v němž se ocitli Židé v letech druhé světové války.⁶⁸

Mítink v Cankarově domě tak snadno posloužil srbským nacionalistickým kruhům k potvrzení jejich teze o „protisrbské koalici“ a srbofobii slovinského vedení i slovinské opozice. Ve svém vyjádření o shromáždění v Cankarově domě tak SANU znovu potvrzuje svůj příklon k politice Slobodana Miloševiče, když prohlašuje, že akademie „*bezvýhradně podporuje oficiální srbskou politiku a identifikuje se s vůlí srbského národa*“, slovinské shromáždění pak vysloveně rasisticky hodnotí jako „*zcela neobvyklé spojení mezi představiteli civilizované středoevropské společnosti s nositeli výrazně orientální tyranie*“.⁶⁹ Svaz

⁶⁶ Takováto multinárodní spojení se ovšem zakládala výhradně na vlastních zájmech republik či autonomních oblastí, které do nich vstupovaly. Slovinská (a později i chorvátská) podpora albánským snahám na Kosovu byla vypočítavou akcí směřující k tomu, aby byla proti srbským snahám zachována decentralizovaná struktura země podle ústavy z roku 1974, nikoli solidarizováním se s albánskou věcí jako takovou. Starost slovinské a chorvátské veřejnosti o Albánci zmizela v okamžiku, kdy v obou zemích přivedly volby v roce 1990 k moci nekomunistické strany.

⁶⁷ B e l i ć , Dragan – B i l b i j a , Djuro: *Slovenija i Srbija od Cankarjevog doma do Jugoalata i Gazimestana*. Beograd 1989, s. 30.

⁶⁸ Tamtéž.

⁶⁹ Politika, 2. 3. 1989.

srbských spisovatelů na tento mítink reagoval ještě dramatictější – definitivně přerušil své vztahy se Svazem slovinských spisovatelů. Jako důvod tohoto činu uvedl srbský svaz jednak podíl své sesterské organizace na „organizování ... shromáždění nenávisli vůči srbskému národu“, jednak její přistoupení ke „straně nepřátel Srbska“.⁷⁰

„Neslyším dobře, co říkáte...“ Korunovace vůdce

Ředitel srbské státní televize Dušan Mitević přijal během mítinku v Cankarově domě, který byl přenášen slovinskou televizí, velmi nebezpečné rozhodnutí – nechal jej, s pomocí tlumočnicků, vysílat také na prvním srbském televizním programu. Přenos, jak zřejmě i předpokládal, vyvolal mezi srbským obyvatelstvem šok, neboť z úst slovinských řečníků zaznívaly na adresu srbského vedení, nacionalisticky orientované kritické inteligence a na „hegemonistické snahy Srbska“ jako celku skutečně tvrdá a ostrá slova, do té doby v srbském prostředí neslychaná.

Na slovinský mítink zareagovali nejprve studenti v univerzitním městečku v Novém Bělehradě. V tomto komplexu vysokoškolských kolejí žilo několik tisíc studentů, kteří se, revoltováni přenosem z Cankarova domu, ve večerních hodinách začali spontánně shromažďovat mezi bloky kolejí, kam přišel jejich „oprávněné rozhořčení“ podpořit i tehdejší rektor Bělehradské univerzity Slobodan Unković.⁷¹ Po půlnoci se studenti v čele s rektorem v průvodu vypravili přes Bělehrad k budově federálního parlamentu. Cestou se k nim přidávali další lidé a do osmi hodin ráno již byla před budovou skupština shromážděna mnohasettisícová masa demonstrantů.⁷² Dodnes není zcela jasné, jak se během noci a brzkého rána mohlo sejít takové množství lidí bez předchozí organizace. Jisté je, že svoji roli sehrály zmíněné již závodní organizační výbory, koordinované Zoranem Todorovićem, které na nočních směnách organizovaly sledování slovin-

⁷⁰ Citace dokumentu *Odgovor Uprave UKS slovenačkim piscima povodom pisma Društva slovenačkih pisaca od 25. 2. 1989 i zbora u Cankarjevom domu od 27. 2. 1989* (Archiv Svazu spisovatelů Srbska, Br. 180/II, 28. 2. 1989, br. 878) podle G o j k o v i ć , Drinka: *Trauma bez katarze*. In: Srpska strana rata. Beograd 1996, s. 383.

⁷¹ Unković byl profesor Přírodovědně-matematické fakulty Bělehradské univerzity, před tím však zastával i řadu politických funkcí – od tajemníka ÚV SKS přes ministra školství po velvyslance.

⁷² Srbské sdělovací prostředky v této souvislosti hovořily o „milionovém mítinku“, přesné odhady počtu demonstrantů ovšem chybí. V tomto případě ovšem zřejmě média nenadsazovala příliš, protože i jinak kritičtí vedoucí jugoslávští představitelé hovoří o milionu účastníků. Předseda prezidia Dizdarević při veškerém odstupu, který jinak měl od „antibyrokratické revoluce“ a praktick srbského vedení, ve vzpomínkách na své vystoupení před demonstrujícími hovoří o impresivním zážitku: „Milion lidí, žhavý sopečný vulkán, v němž již nikdo nikoho neslyší.“ D i z d a r e v i ć , R.: *Od smrti Tita do smrti Jugoslavije. Drugi dio*.

ského mítinku a odchod dělníků před parlament, ty však v žádném případě nebyly schopny mobilizovat takovou masu lidí.⁷³

Mítink byl velice impulzivní – kolem poledne oznamuje federální ministr vnitřní Dobroslav Čulafić předsedovi prezidia, že pořádkové složky nad ním ztrácejí kontrolu. Demonstranti požadovali, aby k nim promluvil předseda prezidia Raif Dizdarević, předseda ÚV SKJ Stipe Šuvar a konečně předseda ÚV SK Srbska Slobodan Milošević. Ten ovšem zasedajícímu jugoslávskému prezidiu několikrát vzkázal, že není psychicky s to vyjít před tak velkou shromážděnou masou. Již tehdy se hovořilo o tom, že Milošević nerad mluví na veřejnosti, byť jej právě mítinky vynesly k vrcholu moci. Tato Miloševićova vlastnost se projevila zejména v pozdějších dobách jeho vlády, kdy se k veřejnosti obracel minimálně a vždy velice kusými projevy. V tomto případě se ovšem jednalo spíše o taktiku – Milošević vyšel před masu až v době, kdy se počaly rozcházet a kdy jim měl co slíbit.⁷⁴ Stipe Šuvar se podle vlastních slov „*skryl do svého pokojíku*“,⁷⁵ k demonstrantům se tedy obrátil pouze předseda prezidia Raif Dizdarević, jehož projev byl v bouřící mase demonstrantů sotva slyšet. Jeho upřímně míněná slova o tom, že prezidium „*nebude kapitulovat před nikým, kdo rozbíjí SFRJ*“,⁷⁶ a že přijme veškerá opatření k tomu, aby bránilo a „*ubránilo*“ jednotu země, za niž „*bylo položeno milion a sedm set tisíc životů*“,⁷⁷ ovšem mohla demonstranty jen stěží uspokojit. Ti totiž skandováním a transparenty požadovali jak odsouzení slovinského mítinku, tak, a to především, zatčení organizátorů listopadových demonstrací a únorové stávky albánských horníků, odmítnutí demisí kosovského vedení a rychlé přijetí ústavní novely. Tedy přesně to, co prosazovalo také srbské vedení – náladu a názory demonstrujících mas totiž podle očitých svědků usměrňovaly Todorovićem organizované skupiny, stojící přímo před vchodem do parlamentu, které skandováním hesel (vyjadřujících požadavky srbského politického vedení – pozn. V. Š.) bezprostředně ovlivňovaly průběh demonstrace.⁷⁸

73 Dizdarević vzpomíná, že již během večera získalo jugoslávské vedení informace od státní bezpečnosti, že Todorović přímo nařídil organizačním výborům a vedením několika velkých bělehradských podniků vyvést dělníky první směny před budovu parlamentu. Viz Š i l b e r, L. – L i t l, A.: *Smrt Jugoslavije*. http://mmc.et.tudelft.nl/sii/b92net/unfinishedpeace/smrt_jugoslavije/podizanjeoptuznice/druzeslobodane.html.

74 Blízký Miloševićův spolupracovník Borislav J o v i ć doslova tvrdí, že se Milošević vyhýbal veřejným projevům „*jako čert kříži*“, přestože byl pravý typ mítinkového řečníka, jehož projevy dokázaly masu zcela fascinovat. Viz *Knjiga o Miloševiću*, s. 15.

75 Šuvar ovšem upřesnil, že se projevu k demonstrantům vyhnul nikoli ze strachu, nýbrž proto, že věděl, že „*té mase nelze nic vysvětlit a že mě zvou pouze proto, aby se mi vysmáli a vypískali*“. Viz Š u v a r, S.: *Srpski nacionalizam je jačao od šezdesetih godina*.

76 Dizdarević měl v tu chvíli zřejmě skutečně na mysli jak slovinské vedení, jemuž vytýkal v té době již úzkou spolupráci s nacionalistickou opozicí sdruženou kolem Nove Revije, tak hnutí albánského separatismu, o jehož hrozbě ostatně bylo s výjimkou slovinských představitelů přesvědčeno celé prezidium SFRJ i předsednictvo SKJ.

77 Citace ze servisu Tanjug z 28. 2. 1989.

78 Viz např. D i z d a r e v i ć, R.: *Od smrti Tita do smrti Jugoslavije. Drugi dio*.

Na odpoledním zasedání předsednictva ÚV SKJ Slobodan Milošević úporně trval na tom, aby jeden ze závěrů tohoto zasedání byl právě požadavek trestního stíhání organizátorů listopadových a únorových kosovských událostí. Po dlouhém jednání učinilo stranické předsednictvo ústupek a vyšlo tomuto požadavku vstříc, a jakmile bylo trestní stíhání odsouhlaseno, odešel Milošević na mítink.⁷⁹ Demonstranti, kteří čekali na Miloševićův projev od nočních hodin a celou dobu skandovali jeho jméno, se dočkali teprve v sedm hodin večer!⁸⁰ Milošević pak hovořil pouze čtyři minuty (!) a jeho projev byl populisticky přímý. Prohlásil mj., že „*žádná cena ani síla, nemůže zviklat vedení Srbska a občany Srbska v boji za spravedlivé cíle...*“, a v souvislosti s demisemi kosovských politiků chválil odchod demonstrantů nedopustit na Kosovo politické změny: „*My jsme, a především vy jste dokázali, že nedopustíme, aby nám likvidovali kádry, důsledně bojující za politiku SK na Kosovu.*“⁸¹ Po těchto slovech začal dav skandovat: „*Zatkněte Vllasiho.*“ V tu chvíli Milošević prokázal, že je skutečným mistrem mítinkové politiky – nejprve se obrátil na demonstranty slovy „*neslyším dobře, neslyším co říkáte*“, a vzápětí dodal: „*Chci vám však odpovědět na to, co požadujete – brzy budou zveřejněna všechna jména a říkám vám, že ti, kdo zneužili lid k uskutečnění svých politických cílů, ti, kdo zneužili lid proti Jugoslávii, budou potrestáni a zatčeni...*“⁸²

Po těchto slovech Milošević žádá demonstranty, aby se rozešli, a oni odcházejí. Milošević tak prokázal svoji moc – lidé na jeho slova čekali téměř dvacet čtyři hodin a rozcházejí se na jeden jediný jeho pokyn. Po této demonstraci bylo jasné, že se Slobodan Milošević stal skutečným vůdcem. Tento akt měl i svůj další význam – demonstrace se rozešly na pokyn Miloševiče, srbského představitele, a nikoli na prosbu Raifa Dizdareviće, jugoslávského prezidenta. Navíc demonstranti na této manifestaci poprvé skandovali později proslulé syntagma „*Slobo, Srbe, Srbsko je s tebou*“,⁸³ čímž byl zdůrazněn čistě srbský charakter Miloševičovy akce.⁸⁴

Demonstrace před federálním parlamentem je také svědectvím toho, že na vzestupu a celkovém vítězství srbského populismu a nacionalismu mají svůj díl také studenti⁸⁵ a profesori bělehradské univerzity. Začlenění univerzity, profesorů

79 Tamtéž.

80 J o v i ć , B.: *Knjiga o Miloševiću*, s. 16.

81 Borba, 1. 3. 1989, s. 1.

82 Tamtéž.

83 V originále *Slobo, Srbine, Srbija je uz tebe*.

84 Demonstrace proti slovinskému mítinku v Cankarově domě a proti demisím kosovských funkcionářů se konaly 28. února také v Novém Sadě (kolem 100 000 demonstrantů) a v Titogradu (údajně až padesát tisíc demonstrantů). Viz J e v t i ć , Dj.: *Bitka za Kosovo*, s. 119.

85 Studentstvo, podobně jako další vrstvy obyvatelstva, bylo zpočátku nadšeno Miloševičem a podporovalo jej. Již v roce 1991 se ovšem studenti a jejich organizace postavili do prvních řad boje proti Miloševičovu režimu a právě na nich ležela tíha demonstrací v roce 1992 či několikaměsíčních protestních pochodů proti falzifikaci voleb na přelomu let 1996/1997. Ani

a studentstva do populistického hnutí dalo srbskému nacionalismu novou sílu, již mu nemohla poskytnout ani církev, ani akademie, ani svaz spisovatelů a jiné intelektuální organizace, neboť nedisponovaly desetitisíci lidmi, připravenými k přímé akci.⁸⁶

Mítink v Cankarově domě i manifestace před jugoslávskou skupštinou také odhalily podivně schizmatickou situaci, v níž se Jugoslávie začala ocitát: Každá strana úporně vykládala jakékoli další nové informace a fakta pouze ve smyslu, který byl obvyklý a obecně přijatý ve vlastním táboře. Srby na mítincích zner-vožňovalo, že od ostatních nezískávají podporu pro to, co se jim zdálo jako spravedlivá věc. Ptali se, proč Slovinci ctí lidská práva všech s výjimkou kosovských Srbů. Jejich rozčarování přerůstalo postupně v ukřivděnost. Z druhé strany pak, čím byly srbské mítinky větší, masovější a úspěšnější, tím více se zdály potvrzovat slovinské (a později i charvátské) obavy ze srbské dominance. Tato situace pak měla i jiné dopady. Slovinské a charvátské veřejné mínění se stávalo vůči srbskému vidění situace a srbským metodám stále nepřátelštější, což se začalo projevovat i v osobní rovině, tam, kde se Srbové, Charváti a Slovinci dostávali do častého vzájemného styku. Při dovolených na charvátském a slovinském přímoří tak bylo možno zaznamenat stále častější projevy nepřátelství vůči srbským turistům, které začaly přerůstat i do forem přímých fyzických útoků (podobné projevy se v Srbsku v podstatě nikdy nevyskytly), což nakonec vedlo v roce 1990 k srbskému turistickému bojkotu jadranského pobřeží.⁸⁷

Zatčení Azema Vllasiho

Azem Vllasi byl zatčen tak, jak Milošević slíbil demonstrantům – tedy hned následující noci po manifestaci před federálním parlamentem. V souvislosti s jeho zatčením ovšem došlo k ostrému střetu mezi srbským a federálním vedením, které se domnívalo, že zatčení Vllasiho je v napjaté kosovské situaci pouze přiléváním oleje do ohně. O zatčení Vllasiho navíc nebylo předběžně informováno ani prezidium SFRJ, ani předsednictvo SKJ, přestože bylo jasné, že jde o akci, která může ohrozit státní bezpečnost. Šlo tak pouze o interní domluvu mezi Miloševićem a federálním ministrem obrany, jímž byl v té době Černohorec Dobroslav Čulafić.⁸⁸ Vllasi byl zatčen v bosenské Bijelině, v domě své manželky,⁸⁹ srbskou

při těchto demonstracích ovšem nevyvanul nacionalistický duch – např. na policii, která byla proti studentům vysílána Miloševićovým režimem, se volalo: „*Bězte na Kosovo!*“

86 P o p o v , Nebojša: *Univerzitet u ideološkom omotaču*. In: Srpska strana rata. Beograd 1996, s. 358.

87 Symptomatické přitom je, že až na výjimky naprosto chyběla touha porozumět stanovisku druhého, a to i během neformálních rozhovorů a návštěv. Byla-li tedy celá situace pro jednu jednoznačně definována ve smyslu střetu postojů celého etnika, sympatie vždy stály na straně „našeho“ národa, bez ohledu na to, co vše se druzí pokoušeli vyjádřit, nebo nakolik byli oni sami poškozeni.

88 D i z d a r e v i ć , R.: *Od smrti Tita do smrti Jugoslavije. Drugi dio*.

89 Vllasi, v té době již bez politických funkcí, se podle vlastních slov uchýlil do Bijeliny, k rodi-

a kosovskou policií bez souhlasu federálního vedení a za pouhé asistence bosenskohercegovské policie, což byl do té doby nevídaný precedens. Na Kosovu pak bylo ještě téhož dne zatčeno čtrnáct vedoucích pracovníků a horníků z Trepče, mj. generální ředitel dolů v Trepči Aziz Abrashi a ředitel dolu Stari Trg Burhan Kavaja a jeho zástupce Mensur Feiza, kteří při hornické stávce zprostředkovávali styk havířů s oficiálními činiteli. Později bylo zatčeno ještě několik dalších politických a hospodářských činitelů Kosova, jež obžaloba vinila z navádění ke stávce, její přípravy a organizace a, v duchu dosavadního traktování kosovských problémů, také z „kontrarevolučního ohrožování společenského řádu SFRJ“, což byla kvalifikace, ze níž bylo možno očekávat až 15 let vězení.⁹⁰

Přijetí nové srbské ústavy – vítězství antibyrokratické revoluce

I po skončení hornické stávky v Trepči byla situace na Kosovu, z důvodů již výše uvedených, stále napjatá. Prezidium SFRJ dostávalo zprávy z bezpečnostních složek dokonce o tom, že se chystají, zejména v souvislosti s březnovým (11. 3.) výročím událostí roku 1981, ozbrojené akce, jejichž dodatečným cílem však měl být i protest proti ústavním změnám. Těmito informacím ovšem, pod-

ně své bosenské manželky, aby si odpočal „*od atmosféry strachu a napětí*“, která v Prištině po stávce horníků panovala. Viz V u č e t i ć , Milenko: *Vlasi*. Zagreb 1990, s. 15.

⁹⁰ Právě 15 let dostali kosovští Albánci obžalovaní z rozpoutání demonstrací v roce 1981, např. Hydaet Hyseni, který si z trestu odpykal 10 let. Předpokládalo se, že „politických organizátorů“ Vllasiho formátu by bezesporu byli odsouzeni k nejvyšším možným trestům. Soud s Vllasim u okresního soudu v Titově (dnes Kosovské) Mitrovici a skupinou vedoucích pracovníků z Trepče začal teprve na podzim 1989. Byl to poslední politický proces v SFRJ a zároveň první proces tohoto druhu, při němž byla umožněna přítomnost mezinárodních organizací pro lidská práva, zahraničních diplomatů a korespondentů světových médií. V prvních dnech soudního procesu docházelo na Kosovu k demonstracím v řadě kosovských měst, v Prištině se staly střety převážně mladších demonstrantů s pořádkovými oddíly každodenním programem, takže se začalo hovořit dokonce o „bejrútizaci Prištiny“. S tím, jak se soud protahoval, ustaly postupně i demonstrace. Vllasi ve své obhajobě zpochybňoval jeden argument prokuratury za druhým a brzy začalo být jasné, že soud se stane politickou blamáží jak kosovského vedení, tak samotného Slobodana Miloševiče. Dvacátého čtvrtého dubna 1990 vynesl soud osvobozující rozsudek jak pro Vllasiho, tak pro zbývajících třináct obžalovaných (jeden byl osvobozen již dříve). Vllasi se z vězení vrátil po čtrnácti měsících jako vítěz, svůj triumf si ovšem nemohl příliš vychutnat. Na Kosovu se v době, kdy byl ve vězení, radikálně změnila politická situace. O tom, že éra Azema Vllasiho a albánských komunistických funkcionářů na Kosovu skončila, svědčil ostatně i tisk albánských alternativních skupin, které sice byly, jak často zdůrazňovali jejich představitelé, proti politickým procesům, jméno Vllasiho však v této souvislosti nezmiňovaly. Jeho komunistická minulost a především role v normalizaci politické scény po roce 1981 pro ně byla nepřijatelná a nemohly ji změnit ani události posledních měsíců, kdy se Vllasi, fakticky proti své vůli, a především díky působení Miloševičovy mediální mašinérie, stal symbolem albánského protestu proti rušení autonomie. Vllasi se po svém propuštění z vězení již politicky neangažoval a založil si v Prištině advokátní kancelář. Jeho články a rozhovory, které v průběhu 90. let čas od času poskytoval tisku, v nichž komentoval aktuální politické problémy Kosova, se vždy snažily o objektivitu, věcný přístup a vyvážené postoje.

le slov předsedy jugoslávského prezidia Raifa Dizdareviće, věnovalo prezidium i další federální orgány jen málo pozornosti,⁹¹ přesto však zavedlo 3. března na Kosovu dodatečná „zvláštní opatření“. Tento akt, zdůvodněný tím, že se „*situace v autonomní oblasti stále zhoršuje a ohrožuje zřízení, integritu i suverenitu celé země*“;⁹² znamenal mj. pracovní povinnost – opatření, které bylo v jugoslávské praxi zavedeno vůbec poprvé. Jednalo se vlastně o jakýsi způsob vojenské mobilizace, sloužené ovšem na pracovním místě. Stát ale nebyl dostatečně důsledný v jejím provádění, resp. neměl již sílu a zřejmě ani snahu k tomu, aby ji důsledně prováděl, a proto se toto opatření v podstatě od samého počátku minulo účinkem. Byl to mj. další ze znaků toho, že jugoslávské vedení začíná mocensky ztrácet půdu pod nohama.

K bezprecedentní bezpečnostní krizi ovšem dochází až v souvislosti se začátkem zasedání kosovského parlamentu, ohlášeným na 23. března 1989, na němž měly být přijaty doplňky a novely srbské ústavy v podstatě omezující kosovskou autonomii.

Srbský parlament schválil dodatky k ústavě již na zasedání 23. února (tedy v době, kdy byla v plném proudu stávka horníků v Trepči), ovšem podle stávajícího právního řádu mohla novelizovaná srbská ústava vstoupit v platnost až po schválení parlamenty autonomních oblastí (vojvodinský parlament schválil novelizaci 10. března 1989⁹³). To byl mj. také jeden z principů, jež ústavní novelizace rušila, neboť právo veta na ústavní změny, které autonomie ze zákona mohly uplatňovat, bylo srbskými zákonodárci nejvíce kritizováno a napadáno.⁹⁴ Kromě toho měly novelizace omezit i řadu dalších autonomních ingerencí, mj. kontrolu nad policií, vzdělávací i ekonomickou politikou, omezeno mělo být i právo výběru oficiálního jazyka autonomie (což ovšem neomezovalo možnost používání albánštiny v úředním styku a ve školství – pozn. V. Š.).

Ohledně samotného hlasování kosovského parlamentu o ústavních změnách, k němuž došlo 23. března 1989, panuje dodnes jistá konfuse. Kosovští poslanci totiž podle všeho velkou většinou hlasů ústavní novelu podpořili. Výsledky hlasování hovoří o tom, že z dvousetčlenného parlamentu bylo proti pouze deset poslanců.⁹⁵ Pozdější albánská literatura ovšem uvádí, že se většina albánských delegátů zdržela hlasování a předseda parlamentu Remzi Kolgeci prohlásil novelizaci za schválenou i přes to, že návrh nezískal v parlamentu potřebnou dvoutře-

⁹¹ D i z d a r e v i ć , R.: *Od smrti Tita do smrti Jugoslavije. Drugi dio.*

⁹² Citace je převzata z haagské obžaloby Slobodana Miloševiče. Viz www.sense-agency.com/arhiva/kosovo/optuznica.htm.

⁹³ *Amandmani nisu zaustavili podele.* Politika, 28. 3. 2001. http://www.politika.co.yu/2001/0328/01_22a.htm.

⁹⁴ Tento bod, jako jeden z mála, také podporovali i představitelé ostatních jugoslávských republik včetně Slovinska, neboť uznávali, že díky němu není Srbsko jako republika plnoprávná s republikami, které autonomie neměly.

⁹⁵ Viz např. D i z d a r e v i ć , R.: *Od smrti Tita do smrti Jugoslavije. Drugi dio; výpověď I. R u g o v y n a soudu se S. Miloševičem v Haagu 3. 5. 2002.* <http://www.srpskapolitika.com/hag/maj/03.05.02.txt>; J e v t i ć , Dj.: *Bitka za Kosovo*, s. 137 aj.

tinovou většinu.⁹⁶ Odtud pak tento údaj převzala bez patřičného kritického zhodnocení také haagská obžaloba S. Miloševiče, resp. její 11. článek.⁹⁷ Na poslance sice bezesporu byl činěn nátlak, jinak si lze jen stěží představit takovéto procento úspěšnosti hlasování pro novelizaci, proti níž většina albánského obyvatelstva demonstrovala již několik měsíců (jako prostředek nátlaku se uvádějí i obrněné transportéry, jimiž byla budova kosovského parlamentu v den hlasování obklíčena, jejich původním účelem však byla ochrana budovy a poslanců před demonstracemi, které se v den schvalování novelizace očekávaly), ovšem při hodnocení schválení ústavních změn nelze zapomínat ani na skutečnost, že drtivá většina poslanců byla členy SK Kosova, kteří byli zvyklí hlasovat podle stranické disciplíny. Mnozí z nich navíc viděli, podobně jako nové albánské kosovské vedení, větší nebezpečí v albánském radikalismu a separatismu než v postoupení části autonomních pravomocí bělehradskému centru. Jisté tedy každopádně je, že dodatky k srbské ústavě kosovský parlament velkou většinou schválil.

Krvavý kosovský týden

Demonstrace proti tomuto v očích části albánského obyvatelstva zrádnému kroku kosovského parlamentu na sebe nedaly dlouho čekat. Zahájilo je asi dvě stě albánských žen v Uroševci, které se shromáždily před městským úřadem a skandováním dávaly najevo svůj nesouhlas s přijetím ústavní novelizace. V odpoledních hodinách již bylo před městským úřadem shromážděno více než pět tisíc demonstrantů. Jedna kolona demonstrantů se vypravila k domu armády a dostala se do blízkého kontaktu s vojáky. Ze strany demonstrantů došlo i ke střelbě a jedna z kulek se dokonce odrazila od přílby hlídkujícího vojáka. Byl to první „politický“ výstřel na Kosovu od roku 1981.⁹⁸ Demonstrace v Uroševci probíhaly i následující tři dny a teprve 27. března 1989, den před slavnostním zasedáním srbského parlamentu, který měl přijmout autonomiemi již ratifikované ústavní novely, se nepokoje přenesly i do dalších kosovských měst – Prištiny, Titovy Mitrovice, Gnjilan, Liljanu, Vučitrnu, Podujeva a postupně přerůstaly v uliční násilí. Policie je zasypávána kamením, dochází k převrácení automobilů, na ulicích vyrůstají barikády. Stále častěji se ze strany demonstrantů ozývají výstřely. Předseda jugoslávského prezidia Raif Dizdarević ve svých pamětech vzpomíná na zoufalý telefonát Remzi Kolgeciho: „*V Podujevu, Gnjilanech, Suvé Rece a v Mitrovici vypukla skutečná válka. V Prištině tiché* (v období po stávce horníků v Trepči se horníci uchýlovali k protestním shromážděním, na nichž demonstrativně mlčeli, po nich se takto organizovali i prištinští studenti – pozn. V. Š.) *demonstrace přerostly v násilí. V předměstí je slyšet výstřely a dávky z automa-*

⁹⁶ Např. I m a m i , Petrit: *Srbi i Albanci kroz vekove*. Beograd 2000, s. 340.

⁹⁷ www.sense-agency.com/arhiva/kosovo/optuznica.htm

⁹⁸ Viz např. D i z d a r e v i ć , R.: *Od smrti Tita do smrti Jugoslavije. Drugi dio*; J e v t i ć , Dj.: *Bitka za Kosovo*, s. 138 aj.

tických zbraní, na intervence je pozdě. Je to vzpoura, násilí, hraničící s povstáním. Musíte nás odvolat, nikdo nám nedůvěřuje, nikdo nás nebere, když vyjdeme ven, lidé po nás plijí jako po zrádcích...“ Bylo zřejmé, že za tohoto stavu věci jsou oběti na životech jen otázkou času. Při střelbě v Mitrovici zahynul policista srbské národnosti a těžce zraněno bylo šest dalších příslušníků policejního sboru, v Podujevu byl dokonce zastřelen velitel místní policejní stanice albánské národnosti. Předsednictvo kosovského parlamentu sice zavedlo policejní hodinu, vyhlásilo zákaz pohybu a shromažďování na veřejných místech a řadu dalších opatření, která však neměla, podobně jako prohlášení prezidia SFRJ, valného úspěchu, neboť neméně dramatické demonstrace se udály i 28. března v dalších místech na Kosovu – v Prizrenu, v Suvé Rece,⁹⁹ Orahovci, Peći, Mališevu aj.

Výsledky těchto střetů byly hroživé: během dvou dnů násilí zahynuli dva příslušníci pořádkových sil a dvacet dva demonstrantů, těžce zraněno bylo devět příslušníků policie a lehce sto dvanáct, lékařskou pomoc vyhledalo devadesát dva demonstrantů, počet zraněných však byl mnohem vyšší, neboť většina lehceji zraněných účastníků nepokojů nevyhledala lékařskou pomoc z obavy z policejní represe.¹⁰⁰ Podle hodnocení kosovského ministra vnitra Jusufa Karakušihho byly demonstrace 23.–28. 3. 1989 ve srovnání s demonstracemi roku 1981 menší co do počtu účastníků, ale agresivnější a s většími následky.¹⁰¹

Jako obvykle následovala po takovéto akci normalizace. Čistky proběhly vzápětí jak v předsednictvu OV SK Kosova, tak i dalších vedoucích stranických a oblastních orgánech, odvoláni byli ředitelé podniků, z jejichž závodů se rekrutovali účastníci demonstrací, mocenské orgány se však zvláště zaměřily na signatáře petice 215 intelektuálů, jež byla v hodnocení událostí označena jako časově i ideově cílený akt, který měl „*animovat albánské masy na Kosovu k odporu vůči ústavním změnám*“. V hodnocení se jasně dávalo na vědomí, že „*signatáři nemohou zůstat na vedoucích a odpovědných místech a musí jim být odňata možnost politického vlivu*“.¹⁰² Kromě toho podle oficiálních údajů policie zatkla 238 osob, které byly odvezeny do vězení ve Vranji. Albánští autoři tvrdí, že zatčení demonstranti byli ve vězení vystaveni „*brutální policejní tortuře*“.¹⁰³ Po dvou měsících byla většina zatčených propuštěna, aniž by proti nim bylo vzneseno obvinění.

⁹⁹ Zpravodaj Tanjugu Jevtić píše, že zde demonstranti byli ozbrojeni jako v dobách selských povstání vidlemi a sekyrami. Viz J e v t i ć , Dj.: *Bitka za Kosovo*. Beograd 1998, s. 138 aj.

¹⁰⁰ Tamtéž, s. 143, také např. R e u t e r , Jens: *Die Jüngste Entwicklung in Kosovo*. Südosteuropa 1989/6, s. 338. Citováno dle H r a d e č n ý , Pavel: *Kosovská otázka v letech 1944–1966 a její úloha v procesu dezintegrace komunistické Jugoslávie*. In: Historické souvislosti rozpadu Jugoslávie. Praha 1996, s. 168.

¹⁰¹ J e v t i ć , Dj.: *Bitka za Kosovo*, s. 144.

¹⁰² Tamtéž, s. 153.

¹⁰³ I m a m i , P.: *Srbi i Albanci kroz vekove*, s. 340.

Slavnost v Sáva centru

Poslanci tří komor srbského parlamentu schválili, slavnostně a jednohlasně, dodatky k ústavě, resp. její novelizaci, na zasedání srbského parlamentu 28. března 1989. Jejeho slavnostního vyhlášení v kongresovém centru Sáva se zúčastnilo čtyři tisíce pozvaných hostů. Podle starého srbského zvyku se na počest přijetí nové ústavy lámal sváteční koláč. Společně se Slobodanem Miloševićem tak činil nový předseda federální vlády Ante Marković spolu s novým ministrem obrany Veljkem Kadijevićem. „*Pravomoci, které nová ústava poskytuje, budou bez výjimky využity vůči každému, kdo se odváží napadat integritu Srbska a Jugoslávie. Srbsko nepožaduje a nechce více práv, než mají ostatní jugoslávské republiky, ale nepřistoupí ani na to, aby jich mělo méně,*“ prohlásil při té příležitosti předseda srbského parlamentu Borislav Jović.¹⁰⁴ V euforii po přijetí nové ústavy tehdy v Bělehradě vládlo všeobecné přesvědčení, že březnové albánské demonstrace na Kosovu byly pouhým „posledním záchvěvem separatistů“ a že ústavní změny zabezpečí na Kosovu, jak prohlašoval Jović na ústavní slavnosti, právní jistotu a bezpečí všech občanů autonomní oblasti. „*S definitivní platností je pohřbená iluze o možnosti vytvoření kosovské republiky, což by byl jen další stupeň k rozpadu Jugoslávie,*“ hřímal Jović. „*Život, jsem přesvědčen,*“ pokračoval dále předseda srbského parlamentu a hlavní promotér novelizované ústavy, „*ukáže jednotné Srbsko s dvěmi autonomiemi jako obnovený faktor síly, jednoty, demokracie a pokroku našeho společenství.*“¹⁰⁵

Dvacátý osmý březen 1989 tedy lze zároveň označit za vítězství Miloševićovy antibyrokratické revoluce. Milošević se, po omezení samostatnosti obou autonomií a po získání černohorských hlasů, stal nejmocnějším mužem na jugoslávské politické scéně, který ve federálních orgánech disponoval čtyřmi hlasy z osmi a navíc již svoji moc neodvozoval a nezakládal pouze na straně a její přízni (byť byl přesvědčením stále ortodoxním komunistou), ale vyvozoval ji přímo z podpory lidu – srbského národa – který vyvedl na ulice. Naskýtala se samozřejmě otázka – jak mohou mít autonomní oblasti své představitele v jugoslávském prezidiu, když je po novelizaci jejich ústavní postavení ve federaci zcela změněno?¹⁰⁶ De facto by mělo mít Srbsko pouze jeden hlas (a spolu s černohorským dva). Nicméně-

¹⁰⁴ Podle vlastních slov s návrhem na zrušení článku o ústavních pravomocích autonomií (tedy práva veta na změny srbské ústavy a zákonů), který vlastně představoval základ politické samostatnosti obou oblastí, přišel právě Borislav Jović. Nepočítal prý přitom s tím, že by tento návrh mohl projít, ale předpokládal, že autonomie budou snáze přístupny kompromisům k jiným ústavním změnám, když srbská strana na oplátku odstoupí od tohoto návrhu. Události antibyrokratické revoluce nakonec překonaly všechna Jovićova očekávání. Viz J o v i ć , B.: *Knjiga o Miloševiću*, s. 44.

¹⁰⁵ *Amandmani nisu zaustavili podele*. Politika, 28. 3. 2001. http://www.politika.co.yu/2001/0328/01_22a.htm.

¹⁰⁶ I v a n o v i ć , Dragoš: *Bolest vladanja. Vlast, opozicija i parlamentarizam u Srbiji na kraju XX veka*. Republika 2000, zvláštní vydání. <http://www.yuorpe.com/zines/republika/arhiva/2000/bolest/2.html>.

ně Milošević se touto otázkou nehodlal zabývat a nikdo z jugoslávského vedení mu ji také nepokládal.

Již zanedlouho se však mělo ukázat, jak nereálná byla očekávání a prognózy srbských politiků. Bělehrad si sice zabezpečil kontrolu nad kosovskými institucemi, bylo to však vítězství Pyrrhovo. Již následujícího roku zůstalo Kosovo bez parlamentu a řady dalších orgánů a mír v oblasti se dařilo udržovat jen díky zesílené přítomnosti policie a policejní represí, která bude Srbsko vyčerpávat ekonomicky a na mezinárodním poli jej bude diskreditovat a vyústí nakonec v zásah aviace NATO a jeho faktickou ztrátu.

Zatím však v Bělehradě slavili vítězství. Deník Politika z 29. března s titulkem přes půl úvodní strany oznamoval: *Srbsko je opět jednotné.*

DIE „ANTIBÜROKRATISCHE“ REVOLUTION IN SERBIEN IN DEN JAHREN 1988–1989

Die vorliegende Studie beschäftigt sich mit dem Zeitraum 1988–1989, in dem sich Slobodan Milošević an der Spitze der neuen Führung der serbischen Kommunisten – hervorgegangen aus der VIII. Tagung des Zentralkomitees des Bundes der Kommunisten Serbiens im Oktober 1987 – um die Durchsetzung einer Verfassungsänderung bemühte, auf die die serbische Führung bereits seit Annahme der neuen jugoslawischen Verfassung im Jahre 1974 hingewirkt hatte. Diese Novellierungen sollten insbesondere auf eine Einschränkung der Rechte der serbischen autonomen Gebiete Woiwodina und Kosovo hinauslaufen, die – als Bausteine der jugoslawischen Föderation – im Grunde genommen über die gleichen Rechtsgewalten verfügten, wie die einzelnen jugoslawischen Teilrepubliken, und sie sollten sich somit bemühen, mit den jugoslawischen Föderalorganen eigenständig zu verhandeln, und sie agierten so häufig gegen die Interessen des „engeren“ Serbien, wie sich Serbien ohne die autonomen Gebiete begriff. Dieses Bemühen, bei dem sich Milošević auf die aktivierten Massen stützte, die sich auf sog. Meetings der Wahrheit versammelten, deren Antreiber die serbischen Aktivisten aus dem Kosovo waren, bezeichnete deren Protagonist selbst als antibürokratische Revolution. Der Autor analysiert die Ereignisse, in deren Verlauf es Milošević gelang, die politische Führung der Woiwodina-Autonomie zu eliminieren und schließlich auszutauschen, was in die Geschichte als sog. Jogurt-Revolution einging; zugleich wird der politische Hintergrund der Ereignisse beleuchtet, die zur Auswechslung der Kader in Montenegro führten, an deren Spitze im Verlaufe der Demonstrationen im Januar 1989 eine Gruppe junger Politiker mit dem späteren Protege Miloševićs, Momir Bulatović, kam. In Montenegro formierte sich die Pro-Milošević-Front zwar erst nach dem innenpolitischen Umsturz, die Folgen der „antibürokratischen Revolution“ in der Woiwodina und in Montenegro waren jedoch – ohne Rücksicht auf die zeitliche Dauer – die gleichen. Die montenegrinische Episode der antibürokratischen Revolution rief darüber hinaus auch auf föderaler Ebene Erschütterungen hervor, da sie klar und deutlich die Ambitionen der serbischen Führung gegenüber den anderen jugoslawischen Teilrepubliken deutlich werden ließen. Spannungen zeigten sich insbesondere in den bis zu dieser Zeit (auch historisch) problemlosen Beziehungen Belgrad-Ljubljana und eskalierten an der Jahreswende 1988/1989, als sich die slowenische Führung sowie die Dissidenten, d. h. die intellektuelle Elite des Landes, offen auf die Seite der albanischen Demonstranten stellten.

Die Studie untersucht des weiteren die Bemühungen des serbischen Establishments hinsichtlich der Einschränkungen der Autonomie im Kosovo, die nicht ohne dramatische Exzesse in Gestalt eines Okkupationsstreiks der Bergleute in den Gruben in Trepčič und Kosovska Mitrovica abließen und in eine Blutwoche vom 23.-28.3. 1989 mündeten, in deren Verlauf bei Demonstrationen gegen die Beschränkung der Kosovo-Autonomie – die das Parlament im Kosovo (das sich mit dieser Ent-

scheidung selbst auflöste) durch eine merkwürdige und bis heute ungeklärte Entscheidung verkündete - nahezu drei Dutzend Menschen ums Leben kamen. Im Falle der Ereignisse im Kosovo geht der Autor streng chronologisch vor, analysiert die Auffassungen und Taten der einzelnen politischen Akteure und analysiert dabei auch die Handlungen der Politiker auf föderaler Ebene Jugoslawiens, die sich vergeblich bemühten, die Ereignisse zu verhindern und damit faktisch bestätigten, dass die jugoslawische Regierung und die Führung der Kommunistischen Partei des Landes bereits ihren Einfluss auf den Gang der Ereignisse verloren hatten.

Am 28. März 1989 verabschiedeten die Mitglieder des serbischen Parlaments Zusätze zur Verfassung, die die Rechtsgewalt der autonomen Gebiete beschränkten. Dieses Datum bezeichnet der Autor auch als Zeitpunkt des Sieges von Miloševićs antibürokratischer Revolution. Milošević stieg zum mächtigsten Mann auf der politischen Bühne Jugoslawiens auf, der in den föderalen Organen mit vier von acht Stimmen disponierte und darüber hinaus seine Macht nicht allein auf die Kommunistische Partei und deren Gunst begründete und von ihr ableitete (wenngleich er weiterhin als überzeugter orthodoxer Kommunist auftrat), sondern diese Macht direkt auf die Unterstützung des Volkes – der serbischen Nation – zurückführte, das er auf die Straßen brachte. Es stellte sich selbstverständlich die Frage, wie die autonomen Gebiete ihre Repräsentanten im jugoslawischen Präsidium zur Geltung bringen sollten, wenn sich deren Position nach der Novellierung ihrer verfassungsmäßigen Stellung innerhalb der Föderation völlig verändert hatte. Milošević wollte sich freilich mit dieser Frage nicht befassen und niemand aus der jugoslawischen Führung stellte sie ihm.

Abschließend konstatiert der Autor der Studie, dass sich Belgrad die Kontrolle über die Institutionen im Kosovo sicherte, doch erwies sich dies als Pyrrhussieg. Bereits im darauf folgenden Jahr blieb das Kosovo ohne Parlament sowie zahlreiche weitere Organe und der Frieden konnte lediglich dank polizeilicher Repressionen aufrecht erhalten werden, die Serbien ökonomisch erschöpften und auf internationaler Ebene diskreditieren sollten sowie schließlich zum Eingreifen der NATO-Luftwaffe und dem faktischen Verlust des Kosovo führten.

